

Recenze

Krajina na rozhraní

Pavol Jakubec

SMETANA, Vít: *Ani vojna, ani mír: Velmoci, Československo a střední Evropa v sedmi dramatech na prahu druhé světové a studené války*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 2016, 664 strán, 33 fotografií, zoznam zdrojov reprodukcí, bibliografia, menný register, ISBN 978-80-7422-358-7.

V českých a slovenských dejinách asi niet dekády bohatšej na dramatické udalosti ako tá vymedzená rokmi 1938 a 1948. Opakovane sa menili hranice a sociálne i politické usporiadanie nimi definovaných spoločenstiev; pod tlakom rôznych, často vypätých okolností svoje domovy opúšťali a nanovo hľadali milióny ľudí; ďalšie milióny prišli o život v genocídach a na bojiskách druhej svetovej vojny na pozadí vzájomne potierajúcich sa svetonázorov. Na konci spletenca premien vidíme na vyše štyri desaťročia rozdelenú Európu a svet v novom globálnom konflikte.

Pred bádateľom dejín tohoto obdobia vyvstáva mnoho výziev. V súčasnosti máme prístup k ohromnému množstvu vydaných i nevydaných prameňov rôzneho pôvodu a povahy. Naše poznanie ovplyvňuje bohatá reflexia, ktorú už nedokážeme bezo zbytku obsiahnuť ani vo vzťahu ku kratším časovým úsekom či k ich kľúčovým otázkam.¹ Navyše, nové príspevky vznikajú na pozadí interpretačnej tradície,

1 Porov. DURMAN, Karel: *Popely ještě žhavé: Velká politika 1938–1991*, zv. 1. *Světová válka a nukleární mír, 1938–1964*. Praha, Karolinum 2004, s. 10 n.

obvykle formulovanej na národnoštátnom princípe; záleží na intelektuálnej odvahe a erudícii historika, či a v akom zmysle sa odhodlá prekročiť jej rámec.

K podobným úvahám zvyknú nabádať syntetické práce. Hoci sa nám s titulom *Ani vojna, ani mír* do rúk nedostáva ani syntéza, ani „souvislá monografie o československé úloze na mezinárodnej scéne“ (s. 7), mnoho čitateľov prijme Smetanovo dielo v tomto zmysle – vďaka voľbe vydavateľa, príťažlivej koncepcii, postavenej na epizódach v podobe malých „drám“, a vysokej štylistickej úrovni textu. Náleží privítať spôsob, akým autor nadväzuje na Tolstého románovú tetralógiu *Vojna a mier*:² podobne ako ruský klasik tematizuje civilizačný stret Východu so Západom, a to na skúsenosti Československa, krajiny na rozhraní.³ Zohľadnenie poľského vývoja tu ponúka svojim spôsobom alternatívny scenár. V tejto recenzii občasne siahnem aj po príklade iného menšieho európskeho štátu – Nórska, ktorého politické špičky riešili často podobné dilemy.⁴

Pred necelým desaťročím načal Martin Kovář predhovor k českému prekladu práce britského historika Petra Nevilla *Hitler a appeasement* kanonádou otázok: „Opravdu potrebujeme ďalší knihu o appeasementu, o Mnichovskej dohode, o rozbití Československa, o posledných mírových a prvých válečných mesiacoch let 1939–1940? Cožpak již nebylo řečeno všechno podstatné? Můžeme se ještě dopátrat něčeho nového? Lze ještě události z této doby nějakým zásadním způsobem reinterpretovat?“⁵ Obdobné otázky sa núkajú vo vzťahu k celej dekáde 1938 až 1948, veď disponujeme obsažnými prácami okrem iného Tomana Broda, Jindřicha Dejmka, Jana Gebharta, Karla Kaplana, Jana Kuklíka, Roberta Kvačka, Jana Němečka, Igora Lukeša, Vojtěcha Mastného, Petra Prokša, Zbyňka Zemana, a napokon samého Víta Smetanu.⁶ Aj po vyše polstoročí výskumu ide o rečnícku figúru. Recenzované dielo dokazuje, že ak sa odhodláme vzťahnúť Kovářove otázky na dlhšie časové obdobie, môžeme na ne odpovedať kladne.

Už v podtitule signalizuje Smetana návrh štruktúry: primárnou rovinou je vzťah veľmocí k Československu v spleti medzinárodných vzťahov, sekundárnou vzťah

2 Súzvukom historiografie a beletrie autor nadväzuje, popri Durmanovi, na Jana Křena, napr. v nedokončenej trilógii o západnom odboji: KŘEN, Jan: *Do emigrace: Západní zahraniční odboj 1938–1939*. Praha, Naše vojsko 1963; TÝŽ: *V emigraci: Západní zahraniční odboj 1939–1940*. Praha, Naše vojsko 1969.

3 V kontexte diskusie o kognitívnych mapách a regionalizme pozri BUGGE, Peter: „Land und Volk“ oder: Wo liegt Böhmen? In: *Geschichte & Gesellschaft*, roč. 28, č. 3 (2002), s. 404–434; HLAVÁČEK, Petr (ed.): *Západ, nebo Východ? Česká reflexe Evropy 1918–1948*. Praha, Academia 2016.

4 Porov. DEJMEK, Jindřich: Malé státy a velké výzvy třicátých a čtyřicátých let: Příklad Československa, Polska a Norska (obrysy komparace). In: NĚMEČEK, Jan (ed.): *Československo a krize demokracie ve střední Evropě ve 30. a 40. letech XX. století*. Praha, Historický ústav AV ČR, v.v.i. 2010, s. 11–66.

5 KOVÁŘ, Martin: Adolf Hitler, Velká Británie a appeasement: Nad knížkou Petera Nevilla o zahraniční politice ostrovního státu v předvečer druhé světové války. In: NEVILLE, Peter: *Hitler a appeasement: Britský pokus zabránit druhé světové válce*. Líbeznice, Víkend 2008, s. 5.

6 Pre všeobecnú známosť tejto historiografickej produkcie medzi čitateľmi *Soudobých dejín* upustím od podrobností.

Československa k vlastnému geopolitickému ukotveniu.⁷ Autor tu upúšťa od tradície. Výraznou črtou tématicky spriaznených diel, často dôkladne informovaných o medzinárodnopolitických súvislostiach, totiž bývala tendencia skúmať politiky veľmocí prednostne skrz prizmu ich dopadov na Československo. Pritom sa neraz, najmä v biografických prácach, prejavil sklon k benevolentnému hodnoteniu československej zahraničnej politiky a jej miesta v širšom kontexte. Narážame tu na logický dôsledok situácie, keď veľká väčšina českej a slovenskej historiografie tohoto obdobia, s výnimkou diel Mastného a Lukeša, je príspevkom k národným dejinám.⁸

Smetanova práca tu vybočuje z radu, podľa môjho názoru a vedomostí, ako „lastovička“ medzinárodných dejín (*international history*) – prístupu zohľadňujúceho rôznorodosť vplyvov na tvorbu zahraničnej politiky a medzinárodných vzťahov, ku ktorému sa sám autor hlási (s. 8 n.). Téza o prekonaní dejín diplomacie (*diplomatic history*) v sedemdesiatych rokoch minulého storočia je však príliš striktná. Aj autorom často citovaný britský historik Donald Cameron Watt, dlhoročný profesor medzinárodných dejín na Londýnskej škole ekonómie a politických vied (*London School of Economics and Political Science*), ešte v polovici osemdesiatych rokov vznášal námietky voči evolucionistickej cezúre medzi *diplomatic* a *international history*.⁹ Diskusia o inovácii dejín diplomacie, o ich vzťahu k medzinárodným dejinám a medzinárodným vzťahom, dodnes neutíchla.¹⁰ Ako pravdepodobne najnovšiu metodologickú

7 Kanonická tradícia štátu ako fiktívnej osoby prežila dodnes; podľa významného teoretika medzinárodných vzťahov Alexandra Wendta patrí k nemnohým konceptom, o ktorých sa nepolemizuje (WENDT, Alexander: *The State as Person in International Theory*. In: *Review of International Studies*, roč. 30, č. 2 (2004), s. 289).

8 Nejde o nejakú českú alebo slovenskú zvláštnosť. Francúzsky historik Robert Frank nedávno vypíchol paradox, že dejiny medzinárodných vzťahov sa internacionalizujú obtiažne (FRANK, Robert: *L'historiographie des relations internationales: Des „écoles“ nationales*. In: TÝŽ (ed.): *Pour l'histoire des relations internationales*. Paris, Presses Universitaires de France 2012, s. 27 n.).

9 Pozri FINNEY, Patrick: Introduction: What Is International History? In: TÝŽ (ed.): *Palgrave Advances in International History*. Basingstoke, Palgrave Macmillan 2005, s. 10; MAIOLO, Joseph: Personalities, Policies and International History: The Life and Work of Donald Cameron Watt. In: *Diplomacy & Statecraft*, roč. 26, č. 2 (2015), s. 209.

10 Pozri ELMAN, Colin – ELMAN, Miriam F. (ed.): *Bridges and Boundaries: Historians, Political Scientists and the Study of International Relations*. Cambridge (Massachusetts) – London, Massachusetts Institute of Technology Press 2001; CONZE, Eckhart: Abschied von Staat und Politik? Überlegungen zur Geschichte der internationalen Politik. In: CONZE,

iniciatívu možno spomenúť takzvané nové dejiny diplomacie (*new diplomatic history*): namiesto púhych sprostredkovateľov medzi vládami či organizáciami sa tu diplomati prostredníctvom diplomacie čoby súboru inštitucionalizovaných praktík stávajú spolutvorcami konkrétnych politík.¹¹

* * *

Treba privítať, že Smetana sa nevyhýba analýze niekoľkých navzájom nekorešpondujúcich „obrazov“: „obrazu“ Československa v Európe, „obrazu“ európskych veľmocí v Československu, a napokon československého „obrazu“ o svojom vlastnom „obrazu“.¹² Konceptia čiastkových „drám“ totiž naznačuje, že sa autor sústreďí na rozhodnutia pre to-ktoré rozuzlenie (zahranično)politckej dilemy. Kým v disciplíne

Eckhart – LAPPENKÜPPER, Ulrich – MÜLLER, Guido (ed.): *Geschichte der internationalen Beziehungen: Erneuerung und Erweiterung einer historischen Disziplin*. Köln/R. – Weimar – Wien, Böhlau 2004, s. 15–43; FINNEY, P.: Introduction: What Is International History?, s. 1–36; GIENOW-HECHT, Jessica: A Global Group of Worriers. In: *Diplomatic History*, roč. 26, č. 3 (2002), s. 481–491; TÁŽ: What Bandwagon? *Diplomatic History Today*. In: *Journal of American History*, roč. 95, č. 4 (2008–2009), s. 1083–1086; HOBSON, John M. – LAWSON, George: What Is History in International Relations? In: *Millennium*, roč. 37, č. 2 (2008), s. 415–435; HOGANSON, Kristin: Hop Off the Bandwagon! It's a Mass Movement, Not a Parade. In: *Journal of American History*, roč. 95, č. 4 (2008–2009), s. 1087–1091; MARX, Johannes: Geschichtswissenschaft und Politikwissenschaft – eine furchtbare Beziehung? Eine Untersuchung anhand der Teildisziplinen Internationale Geschichte und Internationale Beziehungen. In: *Historical Social Research / Historische Sozialforschung*, roč. 32, č. 4 (2007), s. 21–51; REYNOLDS, David: International History, the Cultural Turn and the Diplomatic Twitch. In: *Cultural & Social History*, roč. 3, č. 1 (2006), s. 75–91; SCHWEITZER, Karl W. – BLACK, Jeremy: The Value of Diplomatic History: a Case Study of the Historical Thought of Herbert Butterfield. In: *Diplomacy & Statecraft*, roč. 17, č. 3 (2006), s. 617–631; SCHWEITZER, Karl W. – SCHURMANN, Matt J.: The Revitalization of Diplomatic History: Renewed Reflections. In: *Tamže*, roč. 19, č. 2 (2008), s. 149–186; STEINER, Zara: On Writing International History: Chaps, Maps and More. In: *International Affairs*, roč. 73, č. 3 (1997), s. 531–546; TRACHTENBERG, Marc: *The Craft of International History: a Guide to Method*. Princeton (New Jersey), Princeton University Press 2006, 2. kapitola; ZEILER, Thomas W.: The Diplomatic History Bandwagon: a State of the Field. *Journal of American History*, roč. 95, č. 4 (2008–2009), s. 1053–1073.

- 11 Pozri IKONOMOU, Haakon A. – KNUDSEN, Dino: New Diplomatic History: a Short Introduction. In: IKONOMOU, H. A. – KNUDSEN, D. (ed.): *New Diplomatic History: An Introduction*. Copenhagen, PubliCom – University of Copenhagen 2015, s. 5–11; pozri aj: DAVIS CROSS, Mai'a K.: *The European Diplomatic Corps: Diplomats and International Cooperation from Westphalia to Maastricht*. Basingstoke, Palgrave Macmillan 2007; GRAM-SKJOLDAGER, Karen: *Bringing the Diplomat Back in: Elements of a New Historical Research Agenda*. (EUI Working Papers, č. 13.) San Domenico di Fiesole, European University Institute 2011; JÖNSSON, Christer – HALL, Martin: *Essence of Diplomacy*. Basingstoke, Palgrave Macmillan 2005.
- 12 K jeho pozadiu pozri DEJMEK, Jindřich: Pražské ministerstvo zahraničí a sebezprezentace Československa mezi světovými válkami. In: BROKLOVÁ, Eva (ed.): *Věře Olivové ad honorem: Sborník příspěvků k novodobým československým dějinám* (B. m., Společnost přátel Edvarda Beneše – Ústav T. G. Masaryka 2006, s. 83–102).

medzinárodných vzťahov má výskum vplyvu hodnotových systémov, informácií a percepíí ako výsledku ich spracovania jednotlivými aktérmi na kľúčové voľby a formuláciu politík siahodlhú tradíciu,¹³ v dejepisectve si zaslúži viac pozornosti; ved' aj George F. Kennan, ako diplomat a historik, poznamenal, že „v medzinárodnej ... politike nerozhoduje ani tak to, čo sa niekomu deje, ale skôr to, ako sa s tým dotyčný vyrovnáva“.¹⁴ Preto je prínosom, že sa Smetana nestaví do pozície „vševediaceho“ rozprávača. Otvorene poukazuje na fakt, že aktéri vysokej politiky sa pohybujú v prostredí skúpom na jednoznačné odpovede, zato však bohatom na dojmy, a vo vypätých okolnostiach aj na *wishful thinking*. S tým úzko súvisí dôraz na vecnú spoľahlivosť politického spravodajstva; diplomat totiž pri vláde, pri ktorej je akreditovaný, pôsobí ako prostredník a spravodajca a – vďaka skúsenostiam a osobitne požadovanej znalosti miestnych politických pomerov – tiež analytik prvej inštalácie.

V autorovej sonde na jeseň 1938 neobstáli najmä Zdeněk Fierlinger a Jan Masaryk, napriek povesti o udomácnení sa medzi moskovskými či londýnskymi elitami.¹⁵ Laického čitateľa tento moment najskôr prekvapí, no na Masarykove slabiny pred časom upozornil aj Jindřich Dejmek.¹⁶ Navyše, môžeme tu uvažovať o istej synekdoche, keď analýza potvrdzuje neslávne slávny postoj britského premiéra Neville Chamberlaina: videné z Londýna, Československo zostalo vzdialenou, neznámou, potenciálne umelou krajinou. Aj diplomat a *anti-appeaser* Harold Nicolson si v polovici septembra 1938 zaznamenal: „Vita (Sackville-Westová, autorova manželka a spisovateľka – pozn. PJ) hovorí, že ak je také neprirodené, nemalo nikdy vzniknúť.“¹⁷

-
- 13 Pre stručný prehľad pozri HERMANN, Richard K.: Perceptions and Image Theory in International Relations. In: HUDDY, Leonie – SEARS, David O. – LEVY, Jack S.: *Oxford Handbook of Political Psychology*. Oxford, Oxford University Press 2013, s. 334–363.
 - 14 Z listu, ktorý George F. Kennan 4. decembra 1950 adresoval Deanovi Achesonovi, cituje John L. Gadis v biografii *George Frost Kennan: An American Life* (New Haven, Yale University Press 2011, s. 413).
 - 15 Masarykovu reputáciu živili aj niektoré britské osobnosti, ako o tom svedčí vyjadrenie známeho novinára Henryho Wickhama Steeda (pozri DOCKRILL, Michael: *The Foreign Office, Dr. Eduard Benes and the Czechoslovak Government-in-Exile, 1939–1941*. In: *Diplomacy & Statecraft*, roč. 6, č. 3 (2009), s. 701). Fierlinger, po návrate do Moskvy v auguste 1941 známy ako „ich človek“ (s. 350), sa netešil dôvere ani v tamojšom diplomatickom zbore a nemohol byť spoľahlivým informátorom (pozri BERRY, R. Michael: *American Foreign Policy and the Finnish Exception: Ideological Preferences and Wartime Realities*. Helsinki, Suomen Historiallinen Seura 1985, s. 244 n.; NĚMEČEK, Jan: *Od spojenectví k roztržce: Vztahy československé a polské exilové reprezentace, 1939–1943*. Praha, Academia 2003, s. 128, pozn. 3; ŻURAWSKI vel GRAJEWSKI, Paweł Radosław: *Brytyjsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne, październik 1938 – maj 1945*. Warszawa, Wydawnictwo DiG 2008, s. 389). Arne Ording, blízky poradca nórskeho ministra zahraničných vecí, zaznamenal vo februári 1944 špekulácie o nátlaku Moskvy na Beneša, aby Fierlingera vymenoval za premiéra (OPSAHL, Erik (ed.): *Arne Ordings dagbøker, 19. juni 1942 – 23. juli 1945* [Denníky Arneho Ordinga, 19. júna 1942 – 23. júla 1945]. Oslo, Tano Aschehoug 2000, s. 319, záznam z 11.2.1944).
 - 16 DEJMEK, Jindřich: Československá diplomacie v únoru a březnu 1948: Příspěvek k mezinárodním aspektům komunistického převratu a k destrukci česko-slovenských demokratických elit. In: *Český časopis historický*, roč. 108, č. 1 (2010), s. 75 n.
 - 17 Reč je o multietnickom Československu vo vzťahu k právu na sebaurčenie národov (NICOLSON, Harold: *Diaries and Letters, 1930–1939*. London, Collins 1966, s. 360, záznam

Súčasne Smetana vykresľuje skôr rozporuplný obraz politiky východného spojenca, Sovietskeho zväzu. Výsledkom jeho rozboru je výrazné oslabenie tradičného trópu „mníchovskej zrady“ – s dovetkom, že Veľká Británia nemala voči republike žiadne spojenecké záväzky (s. 70).¹⁸ „Neprofesionalita, nedorozumení, nedôvera“ (s. 69–75) – táto nelichotivá triáda zohrala v priebehu krízy na jeseň 1938 očividne zásadnejšiu úlohu, keď okresávala beztak skromný manévrovací priestor československej zahraničnej politiky. Je to záver o to dôležitejší, že práve za takýchto okolností sa položili základy vývoja na niekoľko dekád.

Nadväzujúca problematika garancií pomníčovských hraníc nepatrí v historiografii k frekventovaným témam. Z pražskej perspektívy pritom šlo o otázku úzko spätú s celkovou pozíciou druhej republiky. Smetana nenecháva čitateľov na pochybách: „Okleštené Československo bolo skutočne objektom, nikoli už subjektom mezinárodnej politiky.“ (s. 102) Na rozdiel od Poľska, ktoré v októbri 1938 prekvapivo, napriek účasti na rozboře južného suseda, figurovalo v britských úvahách ako jeden z budúcich garantov Československa (či Česko-Slovenska).

Nasledujúca malá „dráma“, oscilujúca okolo osudov československého menového zлата, opäť ukazuje, prečo je recenzovaná práca veľmi prínosná a užitočná. Finančný rozmer zahraničnej politiky v historickej perspektíve býva doménou úzkeho okruhu špecialistov. V protiklade k životnej dôležitosti, akú nabral napríklad pre exilové politické reprezentácie z čias druhej svetovej vojny,¹⁹ iba zriedka figuruje v historiografii politických dejín.²⁰ Smetanovi sa podarilo prehľadne predstaviť kauzu v jej technickom i politickom rozmere, vrátane historiografického exkurzu. Treba však doplniť, že zo známejších britských politikov popri autorom uvedených kauzu stručne registroval napríklad aj labouristický líder Hugh Dalton.²¹ V súvislosti s medializáciou tohoto príbehu slúži Smetanovi ku cti, že nepredkladá kategorické závery v bodoch, pre ktoré nemá dostatok pramenného krytia. No prísne hodnotenie zdržanlivej československej taktiky, keď chýbalo odhodlanie na rúzne propagandistické využitie prípadu (s. 144 n.), pripomína pohľad historika poučeného ďalším vývojom, a nie exilového politika, ktorému jeho neisté, hoci aj zlepšujúce sa postavenie veľ vo vzťahu ku kľúčovým partnerom skôr opatrnosť než asertivitu. Nemožno pritom vylúčiť,

z 15.9.1938). Manželia sa pohybovali v okruhu tzv. *Bloomsbury Group*, politicky aktívnej londýnskej intelektuálnej skupiny liberálnej orientácie.

18 O tom, ako neskôr britské záväzky voči Poľsku viedli k scestným očakávaniam, pozri KORNAT, Marek: *Polityka zagraniczna Polski 1938–1939: Cztery decyzje Józefa Becka*. Gdańsk, Wydawnictwo Oskar 2012, s. 331 n.

19 Tu mnoho napovie čo i len letný pohľad do *Zápisov ze schůzí československé vlády v Londýně* v edici Jana Němečka a jeho kolegů (Praha, Historický ústav AV ČR, v.v.i. – Masarykův ústav a Archiv AV ČR, v.v.i. 2008–2016).

20 Pozri KUKLÍK, Jan: *Do poslední pence: Československo-britská jednání o majetkoprávních a finančních otázkách, 1938–1982*. Praha, Karolinum 2007; stručne tiež KŘEN, J.: *Do emigrace*, s. 326 n. a 331 n. (pozri pozn. 2). Na porovnanie, poľská historiografia disponuje obsiahlou monografiou z pera nedávno zosnulého Wojciecha Rojka *Odyseja skarbu Rzeczypospolitej: Losy złota Banku Polskiego, 1939–1950* (Kraków, Wydawnictwo Literackie 2000).

21 PIMLOTT, Ben (ed.): *The Second World War Diaries of Hugh Dalton, 1940–1945*. London, Jonathan Cape 1986, s. 94 a 144 n., záznamy z 24.10.1940 a 28.1.1941.

že opačný postup by sa ukázal ako kontraproduktívny. John Colville, jeden zo súkromných sekretárov ministerského predsedu, v memoárovom príspevku podotkol, že Winston Churchill, dbajúci o povesť spolupracovníkov, sa k smršti kritiky v kauze obviňovaného Roberta Boothbyho stal krajne odmietavo.²²

Pre čitateľa je nepochybne atraktívne ponoriť sa do geopolitickej „drámy“, do nedoriešenej problematiky genézy nemecko-sovietskej dohody o neútočení *alias* paktu Molotov–Ribbentrop a neúspechu trojstranných vojenských rozhovorov, ktoré v auguste 1939 paralelne prebiehali v Moskve medzi zástupcami Francúzska, Veľkej Británie a Sovietskeho zväzu. Hoci viacero českých historikov tieto témy načrtlo,²³ Smetanov obraz je neporovnateľne komplexnejší – vďaka tomu môže okrem iného prispieť pozitívnym hodnotením poľskej diplomatickej taktiky na jar a v lete roku 1939 (s. 202 n.). V našich podmienkach, zaťažených protičeskoslovenskými postojmi Józefa Becka, ide o zaujímavý, no podložený precedens. Ako oprávnená sa ďalej javí kritika britského spravodajstva; bolo by však na mieste zdôrazniť, že v predvečer druhej svetovej vojny kolovalo v éteri bezprecedentné množstvo informácií rôznej obsažnosti a spoľahlivosti (porov. s. 191).²⁴ Skrz prizmu nespochybniteľného verdiktu, že v lete 1939 na celej čiare prevládala geopolitika nad ideológiou, sa dá súhlasiť s konštatovaním, že „poľská tvrdohlavosť sehrála úlohu pouhé záminky“ (s. 246). Ako Smetana správne poukazuje, pamiatka ozbrojeného odporu voči obom totalitným nepriateľom dodnes významne formuje poľskú identitu.

Akúsi os príbehu, postaveného na autorových „drámach“, tvorí druhá svetová vojna, zrážka dvoch mocenských a ideologických blokov. Ani vzťah západných demokracií a Sovietskeho zväzu počas nej sa nevyvíjal v ideovom súznení; naopak, čím väčší sa blížil koniec konfliktu a do popredia sa dostávali rozdielne vízie povojnového usporiadania sveta (porov. s. 274 a 352), tým zreteľnejšie sa prejavovali rozpory vo vnútri koalície. Autor teda výstižne zhodnotil: „Pomyslná křivka velmocenské politiky ... oscillovala mezi dílčími vítězstvími tu univerzalistického, jindy zas realistického principu.“ (s. 253) Na tejto politickej šachovnici reprezentoval Československo exil, tj. takzvané štátne zriadenie na čele s Edvardom Benešom. Tomu sa napokon aj na spojeneckom fóre podarilo presadiť podvojnú kontinuitu – okupovanej republiky a svojej osoby v prezidentskom úrade. V súvislosti s „federalistickým momentom“, ktorý vo Veľkej Británii (a za Atlantickým oceánom) zavládol,²⁵ zaujme absencia

22 COLVILLE, John: *The Churchillians*. London, Weidenfield & Nicolson 2007, s. 181 n.

23 Najnovšie napr. DURMAN, K.: *Popely ještě žhavé*, zv. 1, s. 34–58 (pozri pozn. 1). Pozornosť si zasluhujú objemné poľské príspevky, ktoré vznikli začiatkom tohoto tisícročia v doktorských seminári Michała Pułaského na Jagielovskej univerzite v Krakove (DĘBSKI, Sławomir: *Między Berlinem a Moskwą: Stosunki niemiecko-sowieckie 1939–1941*. Warszawa, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 2007; KORNAT, Marek: *Polska 1939 wobec paktu Molotow-Ribbentrop: Problem zbliżenia niemiecko-sowieckiego w polityce zagranicznej II Rzeczypospolitej*. Warszawa, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych 2002).

24 Stručne pozri FERRIS, John: Intelligence. In: BOYCE, Robert – MAIOLO, Joseph A. (ed.): *The Origins of the Second World War: The Debate Continues*. Basingstoke, Palgrave Macmillan 2003, s. 308–329.

25 Pozri BOSCO, Andrea: Chatham House and Federalism. In: BOSCO, Andrea – NAVARI, Cornelia (ed.): *Chatham House and British Foreign Policy, 1919–1945: The Royal Institute*

Habsburgovcov v knihe. Na ich „tieň“ pritom, opodstatnene, upozornili už Jan Křen či Detlef Brandes.²⁶ Smetanovej vydarenej analýze inak nechýbajú podnetné postrehy. Treba oceniť, že nemalý priestor venoval takzvanej poľskej otázke. Obzvlášť o sovietskych plánoch povojnového usporiadania sa dlhodobo vedie čulá diskusia, no autorovo konštatovanie, že „zcela jistí si [jimi] nemůžeme být ani po sedmi desetiletích“ (s. 290), zostáva v platnosti. Nemožno však prehliadnúť postupujúcu prípravu Moskvy na prevzatie kontroly nad strednou Európou, čiže – slovami nemecko-amerického historika Donala O’Sullivanu – budovanie akéhosi „sanitárneho kordónu“ naruby, v prospech Sovietskeho zväzu.²⁷

Aj vo svetle neutíčajúcich „sporov o Beneša“²⁸ sa ponúka otázka: Aký bol československý „príspevok“ (s. 313) k Smetanovej „spojeneckej dráme“? Určite nie zanedbateľný, obzvlášť pre očividný „obrat na východ“, ktorý vyvrcholil podpisom spojeneckej zmluvy v polovici decembra 1943. Už citovaný O’Sullivan charakterizoval Československo ako „prvý sovietsky satelit“.²⁹ Nórsky minister zahraničných vecí Trygve Lie, sám veľmi ústretový voči Moskve, predpovedal vo februári 1944 dokonca zrod novej sovietskej republiky v Československu (v krátkom čase ho malo nasledovať Fínsko).³⁰ Smetanova analýza potvrdzuje, že prezident Beneš zaujal voči sovietskym predstaviteľom už v ranej fáze vojny skoro submisívny postoj (porov. s. 316n.)

of International Affairs during the Interwar Period. London, Lothian Foundation 1994, s. 319–334; BOSCO, Andrea: *Federal Union and the Origins of the ‘Churchill Proposal’: The Federalist Debate in the United Kingdom from Munich to the Fall of France, 1938–1940.* London, Lothian Foundation 1992.

- 26 BRANDES, Detlef: *Exil v Londýně, 1939–1943: Velká Británie a její spojenci Československo, Polsko a Jugoslávie mezi Mnichovem a Teheránem.* Praha, Karolinum 2003, s. 59 n. a 215; KŘEN, J.: *V emigraci*, s. 212 a 218. Pozri aj: MAIMANN, Helene: *Politik im Wartesaal: Österreichische Exilpolitik im Grossbritannien, 1938 bis 1945.* Wien – Köln/R. – Graz, Böhlau 1975, s. 94–97; NĚMEČEK, J.: *Od spojeneckví k roztržce*, s. 45 (pozri pozn. 15). Reiner Franke zozbieral indície k Benešovmu postoju „radšej anšlus ako Habsburgovci“; jeho práci síce možno vytknúť sklon k tendenčnosti, zakladá sa ale na bohatom spektre prameňov, a teda si zasluhuje pozornosť (FRANKE, Reiner: *London und Prag: Materialien zum Problem eines multinationalen Nationalstaates, 1919–1938.* München – Wien, Oldenbourg 1982, s. 458 n.).
- 27 O’SULLIVAN, Donal: *Stalins ‘cordon sanitaire’: Die sowjetische Osteuropapolitik und die Reaktionen des Westens, 1939–1949.* Paderborn, Schöningh 2003, s. 15–18.
- 28 Pozri viaceré štúdie z pera českých, slovenských a nemeckých historikov v zborníku: KONRÁD, Ota – KÜPPER, René (ed.): *Edvard Beneš: Vorbild und Feindbild. Politische, historiographische und mediale Deutungen.* Göttingen, Vandenhoeck & Ruprecht 2013. Najnovšiu fázu spracoval Miroslav Kunštát v štúdiu „Zum tschechischen politischen Diskurs über Edvard Beneš nach 1989“. In: *Tamže*, s. 287–300.
- 29 O’SULLIVAN, D.: *Stalins ‘cordon sanitaire’*, s. 172–174.
- 30 *Nasjonalbibliotek Oslo* (ďalej NBO), Håndskriftssamlingen [Zbierky rukopisov], signatúra (sign.) Ms. fol. 2653:9, WORM-MÜLLER, Jacob Stenersen: *Dagbøger* [Denníky], zv. 9, s. 94 n., záznam z 2.2.1944. Lie sa neskôr stal prvým generálnym sekretárom Organizácie spojených národov ako kandidát prijateľný tak pre západné demokracie, ako aj Sovietsky zväz; druhým takýmto potenciálnym kandidátom bol Jan Masaryk (BARROS, James: *Trygve Lie and the Cold War: The UN Secretary-General Pursues Peace, 1946–1953.* DeKalb, Northern Illinois University Press 1989, s. 17–26).

a zvolil jednostrannú orientáciu aj v čase, keď bol „*persona grata* v Londýně, Moskvě i ve Washingtonu“ (s. 321); no zároveň je voči nemu férová, keď nezamlčuje, že rálne prosovietske postoje boli medzi československými exulantmi rozšírené bez ohľadu na dôsledky vo vzťahu k britským hosťom (porov. s. 325 a 505). Možno prijať záver, že sa Československo stalo „testovacím prípadom (*test case*)“ sovietskej politiky voči podstatne slabšiemu spojencovi (s. 331), tj. objektom na istom rozhraní v medzinárodnej politike, avšak sotva proklamovaným „mostom“ – ten v Moskve odpísali najneskôr súčasne s podpisom československo-sovietskej spojeneckej zmluvy (s. 344). Podobne ako Smetana uvažoval v širšom kontexte aj francúzsky historik Antoine Marès, keď použil metaforu seizmografu.³¹ Ako svojho druhu lakmusový papierik zafungovalo oslobodzovanie Podkarpatskej Rusi, keď Benešov tajomník Eduard Táborský poznamenal, že „nezbýva prezidentovi nič než *předstírat* (zvýraznil PJ), že sľubům Stalinovým plně věříme“ (s. 341). Takto síce československá úloha v kľúčovom partnerskom vzťahu zostala „vstřícnou“, sotva však „zároveň důstojnou“ (s. 357 a 505).

Pri pohľade na povojnové peripetie strednej Európy sa Smetana ešte explicitnejšie sústreďí na percepcie, tj. pozorovania, ktoré z tamojšieho vývoja mohli vyťažiť predstavitelia západných demokracií. Opäť treba vyzdvihnúť vnímavo napísané „poľské stránky“ príbehu, keď nezaniká fakt, že pomyselná čiara medzi oslobodením a novou okupáciou bola prekérne tenká (s. 376, 378, 380, 410, všeobecnejšie s. 502)³² – podobne ako hranica medzi nádejou a strachom z tretej svetovej vojny, tentoraz medzi Západom a Východom, vypuknutie ktorej Beneš nevyučoval už v Londýne (s. 347 a 382). Pre českého a slovenského čitateľa je nesporné zaujímavá otázka, prečo sa postup amerických vojsk na jar roku 1945 zastavil v západných Čechách. Historikovo vysvetlenie znie, že rozhodla prioritá vojenskej stránky vecí pred stránkou politickou, pričom československá vláda nevyvinula nejakú výraznejšiu snahu v prospech alternatívneho scenára. Autor sa pred časom podrobne venoval situácii v oslobodzovanej republike,³³ preto v recenzovanom diele na pomerne malom priestore plasticky vykresľuje aj túto scénu príbehu. Z perspektívy západných pozorovateľov vystupujú do popredia dva momenty: fakt, že prítomnosť Červenej armády nenahrávala vyhliadkam Komunistickej strany Československa, a v mnohom markantný kontrast s pomermi v Poľsku, pôsobiaci nie vždy v prospech republiky. Podobne to hodnotí sám autor: „Přestože Československo mělo mnohem lepší možnost ovlivňovat sovětskou politiku než Polsko, svou extrémní ústupností se takové šance samo zbavovalo“ (s. 412, porov. s. 416). Neostáva než so Smetanom opäť súhlasiť.

Československo, napriek často proklamovanej ambícii hrať v novom európskom usporiadaní úlohu mediátora medzi postupne sa rozchádzajúcimi veľmocami

31 MARÈS, Antoine: En guise d'introduction. In: TÝŽ (ed.): *La Tchécoslovaquie – sismographe de l'Europe au XXe siècle*. Paris, Institut d'études slaves 2009, s. 9 n.

32 V súvislosti s obrazom „země v pohybu“ (s. 381) nejde nespomenúť podnetnú prácu Marcina Zarembu *Wielka trwoga: Polska 1944–1947. Ludowa reakcja na kryzys* (Kraków, Znak – Instytut Studiów Politycznych PAN 2012, najmä s. 141–148, 197–262 a 355–368).

33 HRBEK, Jaroslav – SMETANA, Vít ad.: *Draze zaplacená svoboda: Osvobození Československa, 1944–1945*, 2 zv. Praha – Litomyšl, Paseka 2009.

protihitlerovskej koalície,³⁴ strácalo na význame ako subjekt medzinárodných vzťahov a stávalo sa čím ďalej tým viac ich objektom; v Smetanovom slovníku najskôr „indikátorom“, tj. už skôr spomenutým „testovacím prípadom“ či „seizmografom“, a neskôr, na jar roku 1948, „katalyzátorom“ (s. 417) sformovania bipolárnej Európy na viac ako štyri desaťročia. Ak autor pranieruje úsudok československých diplomatov počas mníchovskej krízy, ani americký veľvyslanec v oslobodenej Prahe Laurence Steinhardt neobstál lepšie (pregnantne k tomu s. 450–452). Funkcia „indikátora“ medzinárodných vzťahov na úsvite studenej vojny – podobne ako nárast objemu americkej hospodárskej pomoci aj po voľbách v máji 1946 (s. 429), v príkrom protiklade k poľskému prípadu – vyvracia zaužívaný obraz nezájmu Spojených štátov o Československo a strednú Európu vo všeobecnosti, ako ho koncom sedemdesiatych rokov minulého storočia vykreslil významný nórsky historik Geir Lundestad.³⁵ Zároveň ale Smetana diagnostikuje neschopnosť účinne podporiť občianske strany zoči-voči nepriaznivej geografickej polohe a „mníchovskému komplexu“: „...je pozoruhodné, jak málo byla americká politika schopna vymyslet, aby tuto „výspu“ (v boji s komunizmom – pozn. PJ) udržela, a jak pomalá byla i při provádění onoho mála.“ (s. 443) O niečo pozitívnejší je obraz britskej diplomacie – na prácu veľvyslancu Philipa Nicholisa a jeho umiernený optimizmus vplývala skúsenosť zo spojeneckého Londýna (porov. s. 476), o ktorú sa jeho americký kolega nemohol oprieť. Ani Nichols však nevidel možnosť oslabiť sovietsky vplyv bez dôraznejšej československej iniciatívy v situácii, keď Londýn musel zaostriť geostrategickú pozornosť na svoje bezprostredné európske okolie. Tá napokon neprišla; presadil sa, podľa Steinhardta, „základní rys české povahy ... který lze popsat jako rozmrzelou poslušnost vůči nesporné autoritě“ (s. 490) – tentoraz autorite Moskvy.

Príbeh o tom, ako „Vítazný február“ zafungoval ako katalyzátor transatlantickej kolektívnej bezpečnosti (s. 508), je dokonale známy a v rôznych obmenách sa s ním môžeme stretnúť v každej relevantnej štúdií.³⁶ Na okraj možno uviesť, že pražské udalosti vzbudili ochotu prehodnotiť geopolitické postoje aj v Nórsku, hoci veci verejné

34 Podobný program si vytýčili tiež politické elity Nórska aj počas vojny neutrálneho Švédska: pozri NOREEN, Erik: *Brobygge eller blockbildning? De norska och svenska utrikesledningarnas säkerhetspolitiska föreställningar 1945–1948* [Stavať mosty či bloky? Predstavy nórskej a švédskej zahraničnopolitickej elity o bezpečnostnej politike 1945–1948]. Stockholm, Carlssons 2004; RISTE, Olav: *Norway's Foreign Relations: a History*. Oslo, Universitetsforlaget 1996, s. 183–195; UDGAARD, Nils Morten: *Great Powers Politics and Norwegian Foreign Policy, November 1940 – February 1948*. Oslo, Universitetsforlaget 1973, kapitoly 8–12. Asi najdetailnejšou štúdiou československej zahraničnej politiky „budovania mostov“ zostáva práca Rüdiger Altho *Die Außenpolitik der Tschechoslowakei und die Entwicklung der internationalen Beziehungen 1946–1947* (München, Oldenbourg 2003).

35 LUNDESTAD, Geir: *The American Non-Policy towards Eastern Europe, 1943–1947: Universalism in an Area Not of Essential Interest to the United States*. Tromsø – Bergen – Oslo, Universitetsforlaget 1978, najmä s. 75–112, 154–182 a 304–329.

36 To však neznamená, že by stratil na bádateľskej atraktivite, pozri napr. štúdiu: SVIK, Peter: *The Czechoslovak Factor in Western Alliance Building, 1945–1948*. In: *Journal of Cold War Studies*, roč. 18, č. 1 (2016), s. 133–161.

v tejto severskej monarchii spravovala sociálno-demokratická strana, ktorá udržovala odstup od Západu a dobré vzťahy s Moskvou.³⁷ Podobnosť možno ilustrovať na výrečnom príklade: tak, ako sa britský premiér Anthony Eden nedočkal pozvania do Prahy (s. 475), tak si na podobné pozvanie do Osla musel počkať aj Winston Churchill – do času, keď už bolo jasné, že miesto krajiny je na Západe.³⁸

Smetana sa v knihe zapojil do sporadicky sa objavujúcej diskusie o schodnosti československej varianty finlandizácie³⁹ a stavia sa k tejto eventualite pozitívne (s. 494 n.). Pri opodstatnenom porovnávaní prezidentov Československa a Fínska, Edvarda Beneša a Juhu Paasikiviho, ale nezarezoval jeden podstatný rozdiel: niekdajší cársky poddaný Paasikivi mal nesporne viac skúseností s ruskou, respektíve sovietskou mentalitou, o čom svedčí aj jeho úspech ako hlavného fínskeho vyjednávača s revolučným sovietskym režimom na ceste k mierovej dohode z estónskeho Tartu (nemecky Dorpat) v roku 1920.⁴⁰

* * *

Ústrednou postavou českých a slovenských dejín sledovaného obdobia je bezo sporu Edvard Beneš. Do benešovskej bibliografie pribudli v ostatnom čase biografie z pera dvoch popredných znalcov jeho života a diela, Jindřicha Dejmk a Antoina Marèsa.⁴¹ Pozornosť si ďalej zaslúži vyššie citovaný konferenčný zborník, osvetľujúci – opäť – široké spektrum „obrazov“ druhého československého prezidenta.⁴² V tomto kontexte sa logicky ponúka otázka: Aký je Beneš očami Víta Smetanu?

37 Pozri ERIKSEN, Knut Einar: *DNA og NATO: Striden om norsk medlemskap innen regjeringspartiet 1948–49* [Nórsku robotnícka strana a NATO: Spor o nórske členstvo vo vládnucej strane, 1948–1949]. Oslo, Gyldendal 1973, s. 73–80 a 83–87; LIE, Haakon: *Skjebnendår, 1945–1950* [Osudové roky, 1945–1950]. Oslo, Tiden 1982, s. 264–267; RISTE, O.: *Norway's Foreign Relations*, s. 198–201; SVERDRUP, Jakob: *Inn i storpolitikken, 1940–1949* [Do veľkej politiky, 1940–1949]. Oslo, Universitetsforlaget 1996, s. 193–195.

38 NBO, Håndskriftssamlingen, sign. Mss. fol. 2656:5, WORM-MÜLLER, Jacob Stenersen: *Historiske opptegnelser* [Historické zápisky], zv. 16, s. 6 (záznam z 18.6.1946).

39 K tomu pozri DEJMEK, Jindřich: Byla v roce 1948 reálná „finlandizace“ Československa? Stručná komparace situace Finska a Československa v letech 1944–1948. In: *Moderní dějiny*, roč. 18, č. 1 (2010), s. 185–207; DURMAN, K.: *Popely ještě žhavé*, zv. 1, s. 237–244; LARMOLA, Heikki: Československo a Finsko v poválečné sovětské sféře vlivu. In: *Soudobé dějiny*, roč. 1, č. 4–5 (1994), s. 484–491; VYKOUKAL, Jiří – LITERA, Bohuslav – TEJCHMAN, Miroslav: *Východ: Vznik, vývoj a rozpad sovětského bloku 1944–1989*. Praha, Libri 2000, s. 227–239.

40 Stručne pozri MAUDE, George: *Aspects of the Governing of the Finns*. New York, Peter Lang 2010, s. 51.

41 DEJMEK, Jindřich: *Edvard Beneš: Politická biografie českého demokrata*, 2 zv. Praha, Karolinum 2006 a 2008; MARÈS, Antoine: *Edvard Beneš: Un drame entre Hitler et Staline*. Paris, Perrin 2015 (český preklad: *Edvard Beneš: Drama mezi Hitlerem a Stalinem*. Praha, Argo 2016).

42 KONRÁD, O. – KÜPPER, R. (ed.): *Edvard Beneš: Vorbild und Feindbild* (pozri pozn. 27). Zborník obsahuje aj príspevok Víta Smetanu.

V prvom rade, v recenzovanom diele je „menej Beneša“, než sme zvyknutí z prác podobného tematického zamerania. Môže za to uprednostnenie veľmocenskej perspektívy, čiže perspektívy aktérov, ktorých úvahy a rozhodnutia mali na priebeh skúmaných procesov väčší, často prvoradý vplyv. Globálny konflikt v centre Smetanovho diela totiž ešte vyostřil mocenskú asymetriu medzi „Veľkou trojkou“ – Spojenými štátmi, Sovietskym zväzom a Veľkou Britániou, ku ktorým sa pridalo postupne rehabilitované Francúzsko⁴³ – a ostatnými členmi protihitlerovskej koalície, pôsobiacimi nezriedka v náročných exilových podmienkach (od roku 1942 sa ich vzťahy odohrávali aj v rámci formujúcej sa Organizácie spojených národov). Napriek všetkej čínorodosti a nepochybným úspechom tak Beneš predsa len nemohol hrať úlohu takej dôležitosti, na akú bol zvyknutý ako architekt Malej dohody a ako jeden z najaktívnejších štátnikov na pôde ženevskej Spoločnosti národov.⁴⁴

Smetana netají, že „prezident Budovateľ“ nepatrí k politikom ľahko vzbudzujúcim sympatie. Nenapomáhal tomu ani jeho nezlomný optimizmus, najmä vo vzťahu k Sovietskemu zväzu hraničiaci s naivitou.⁴⁵ Podobne nehral v Benešov prospech ani sklon k akademizmu, vnímaný ako prejav prílišnej sebadôvery až sebastrednosti.⁴⁶

43 Šlo o zložitý proces, ktorý v ostatnom čase opäť priťahuje bádateľskú pozornosť. Pozri HEIMANN, Gadi: What Does It Take to Be a Great Power? The Story of France Joining the Big Five. In: *Review of International Studies*, roč. 41, č. 1 (2015), s. 186–206; WILLIAMS, Andrew: France and the Origins of the United Nations, 1944–1945: ‘Si la France ne compte plus, qu’on nous le dise’. In: *Diplomacy & Statecraft*, roč. 28, č. 2 (2017), s. 215–234.

44 Pohľady na predstaviteľov menších štátov v medzivojnovej Spoločnosti národov, resp. vznikajúcej OSN, sa v súčasnosti rôznia. Oproti pozitívnemu hodnoteniu Andrewa Webstera (WEBSTER, Andrew: *The Transnational Dream: Politicians, Diplomats and Soldiers in the League of Nations’ Pursuit of International Disarmament, 1920–1938*. In: *Contemporary European History*, roč. 14, č. 4 (2005), najmä s. 496–479) Susan Pedersenová v prehľade o stave výskumu podotkla, že Spoločnosť národov iba dodala týmto zástupcom „prležitosť zahrať si pre domáce publikum v úlohe medzinárodných štátnikov“ (PEDERSEN, Susan: *Back to the League of Nations*. In: *American Historical Review*, roč. 112, č. 4 (2007), s. 1096).

45 Pozornosť si v tomto ohľade zaslúžia postrehy, ktoré Beneš prezentoval v priebehu spiatocnej cesty z Moskvy začiatkom roku 1945 (pozri KAPLAN, Karel – ŠPIRITOVÁ, Alexandra (ed.): *ČSR a SSSR 1945–1948: Dokumenty mezivládních jednání*. Brno, Doplněk 1996, s. 496). Stojí však za povšimnutie, že Harry Hanak na margo správy britského vyslanca Josepha Addisona z júna 1935, na ktorú Smetana odkazuje, uviedol, že sa s veľkou pravdepodobnosťou nezaobišla bez zveličenia a že ako taká bola aj prijatá vo Foreign Office. Britský historik, žiaľ, už nedoplnil, čo ho k takémuto záveru priviedlo. (HANAK, Harry: *The Visit of the Czechoslovak Foreign Minister Dr Edvard Beneš to Moscow in 1935 as Seen by the British Minister in Prague, Sir Joseph Addison*. In: *Slavonic & East European Review*, roč. 54, č. 4 (1976), s. 591.)

46 Už citovaný Arne Ording v jednej zo svojich analýz uviedol: „Beneš je silná osobnosť a ozajstný demokrat, no pôsobí trochu ako doktrinár a formalista.“ (*NBO, Håndskriftssamlingen, sign. Ms. 4°3060, Arne Ording: Forskjellige papirer fra Englandsoppholdet 1940–1945, Tsjekkoslovakia [Různe dokumenty z pobytu v Anglicku 1940–1945, Československo]*, asi 12.3.1941, s. 1 n.) Podobne Ordingov kolega, historik Jacob Stenersen Worm-Müller si pri opise večere, ktorú na počesť Benešovho návratu z Moskvy začiatkom februára 1944 usporiadal labouristický politik Philip Noel-Baker, do svojho denníka poznamenal: „Potom to začalo.“ Mal tým na mysli „prednášku“ (Beneš okrem iného predpovedal

Za daných okolností je teda podložené tvrdenie o nejednoznačnej, ba zmätočnej diplomatickej signalizácii, ktorá neprispievala k dôveryhodnosti československej zahraničnej politiky, fungujúcej bez zjavnej takzvanej *red line*,⁴⁷ závažným obvinením. Podľa Smetanu Beneš na jeseň roku 1938 neobhájil reputáciu špičkového diplomata (s. 72). Do istej miery ho neskôr rehabilitovala viera v neudržateľnosť spojenectva Berlína a Moskvy (s. 315). Autor však zároveň upozorňuje, že práve v kontakte so sovietskymi predstaviteľmi bol Beneš pripravený spochybníť „samotné základy vlastných politických koncepcií“, vrátane „poválečné spolupráce veľmocí“, ktorá tvorila predpoklad československej nezávislosti (s. 345 n.). Napriek tomu si v očiach Britov udržal istý kredit a v rokoch 1947–1948 bol pre nich jedinou relevantnou protiváhou voči nastupujúcej sovietskej hegemonii v oslobodenej republike (s. 478). Stojí za úvahu, do akej miery sa pod tento vývoj podpísala volatilita prezidentových postojov, keď Smetana správne poukazuje na otázku: „Beneš jednající s kým?“ (s. 508)

* * *

Vít Smetana patrí k historikom s neobvykle širokým rozhľadom. Jeho monografia je založená na znalosti archívnych prameňov doma i v zahraničí a celého radu publikovaných dokumentov či pamätí. Navyše, často pracuje aj s literatúrou, ktorá dosiaľ zanechala v českej a slovenskej historiografii skôr nezaslúžene slabú stopu.⁴⁸ V úvode tejto recenzie som poznamenal, že v súčasnosti už nemožno od bádateľov očakávať totálnu heuristiku. Je však trochu na škodu, že autor nereflektoval na bohatú monografiu o československo-britských vzťahoch v časoch druhej republiky a druhej svetovej vojny z pera poľského historika Pawła Radosława Żurawského vel Grajewského,⁴⁹ ktorá podľa môjho názoru ponúka vyváženejšiu analýzu československej zahraničnej politiky než napríklad práce Marka Kazimierza Kamińskiego.⁵⁰

koniec vojny ešte v roku 1944) a jeho dikcia naznačuje, že nešlo o ojedinelú skúsenosť. (*Tamže*, sign. Ms. fol. 2653:9, WORM-MÜLLER, Jacob Stenersen: *Dagbøger*, zv. 9, s. 94 n., záznam z 2.2.1944.) Americký historik Henry L. Roberts už v 50. rokoch minulého storočia poukázal na sebadôveru vo vlastný realizmus u generácie dvadsaťročných z leta roku 1914, vo veľkej miere formujúcej politický život medzivojnového obdobia (ROBERTS, Henry L.: *The Diplomacy of Colonel Beck*. In: CRAIG, Gordon A. – GILBERT, Felix: *The Diplomats, 1919–1939*. Princeton (New Jersey), Princeton University Press, s. 580). Hoci Beneš už vekom nepatril medzi jej predstaviteľov, nebol ani o toľko starší, aby nezdiedal aspoň niektoré z jej mentálnych parametrov, napr. uvedenú sebadôveru vo vlastný realizmus.

- 47 V súvislosti s Benešovou pripravenosťou k územným ústupkom náleží pripomenúť, že tá sa okrem Sudet týkala aj Těšínska (pozri STANISŁAWSKA, Stefania: *Korespondence mezi E. Benešem a I. Mościckým v září 1938*. In: *Slezský sborník*, roč. 61, č. 2 (1963), s. 277–284).
- 48 Pozri napr. RAGSDALE, Hugh: *The Soviets, the Munich Crisis and the Coming of World War II*. Cambridge, Cambridge University Press 2004.
- 49 ŻURAWSKI vel GRAJEWSKI, R. P.: *Brytyjsko-czechosłowackie stosunki dyplomatyczne* (pozri pozn. 15).
- 50 KAMIŃSKI, Marek Kazimierz: *Edvard Beneš kontra gen. Władysław Sikorski: Polityka władz czechosłowackich na emigracji wobec rządu polskiego na uchodźstwie 1939–1943*. Warszawa, Instytut Historii PAN – Wydawnictwo Neriton 2005). Novšiu – a tendenčnejšiu – z dvojice jeho prác autor nerecipuje (TÝŽ: *Edvard Beneš we współpracy z Kremlem: Polityka*

Hoci Smetana bohato kontextualizuje, ojedinele by sa predsa len žiadala vysvetlivka: napríklad, prečo mohla problematika Ålandských ostrovov poslúžiť Moskve v lete 1939 ako „kardinálny“ zástupný problém?⁵¹ Podobne nedovysvetleným zostáva hodnotenie newyorskej Rady pre zahraničné vzťahy (*Council on Foreign Relations*) ako „nejvlivnejšího think-tanku“ (s. 240, porov. s. 433): na akom základe ju možno považovať za jednoznačne vplyvnejšiu ako sesterský Kráľovský inštitút pre medzinárodné záležitosti (*Royal Institute of International Affairs*) v Londýne,⁵² najmä ak vezmeme do úvahy silu amerického izolacionizmu v medzivojnovom období? Z detailov prekvapí označenie Edwarda Halletta Carr'a ako filozofa (s. 328), premena Grace Tully(ovej) z asistentky na asistenta (s. 592, pozn. 139), z prameňa *litteratim* prevzatá poangličtená transkripcia priezviska slovanského pôvodu („Izhipská“, s. 379 – Ižipská?) či skomolené priezvisko sovietskeho diplomata Borisa F. Podceroba (s. 574, pozn. 377; s. 582, pozn. 120). Trochu anonymná „International Bank“, od ktorej Československo v roku 1947 žiadalo úver (s. 476), bola, samozrejme, Medzinárodná banka pre obnovu a rozvoj (*International Bank for Reconstruction and Development*). Detailom tohto typu sa však pri tak obsiahlom diele sotva možno vyhnúť.

* * *

Vítovi Smetanovi sa v predloženom diele podarilo presvedčivo zúročiť dlhodobý sústredený záujem o zvolené obdobie tak českých a slovenských, ako aj európskych a svetových dejín a preukázať bohatú erudíciu. To mu však nebráni podávať svoje „drámy“ aj s otvoreným koncom a často viac diskutovať ako kategoricky tvrdiť. Dovolím si konštatovať, že *Ani vojna, ani mír* by sa mala stať „klasikou“ medzi historikmi najnovších dejín – ako pestré plátno dejinných zápletiiek, napnuté v pevnom ráme, na čo som sa usiloval poukázať v tejto recenzii. Moje drobné výhrady sú poväčšine takej povahy, že by ich jeden z našich spoločných učiteľov, nebohý profesor Vladimír Nálevka, najskôr odbavil svojou obľúbenou latinskou frázou – *non omnia possumus omnes*.

zagraniczna władz czechosłowackich na emigracji, 1943–1945. Warszawa, Instytut Historii PAN – Wydawnictwo Neriton 2009).

51 Stručne k tomu pozri ROTKIRCH, Holger: The Demilitarization and Neutralization of the Åland Islands: a Regime 'in European Interests' Withstanding Changing Circumstances. In: *Journal of Peace Research*, roč. 23, č. 4 (1986), s. 357–376.

52 K anglo-americkým súvislostiam oboch think-tankov pozri LAVIN, Deborah: Lionel Curtis and the Founding of Chatham House. In: BOSCO, A. – NAVARI, C. (ed.): *Chatham House and British Foreign Policy*, s. 61–71 (pozri pozn. 25). Pozri aj PARMAR, Indrajeet: Chatham House and the Anglo-American Alliance. In: *Diplomacy & Statecraft*, roč. 3, č. 1 (1992), s. 23–47.

Recenze

Swing a jeho posluchači v době protektorátu

Vít Hloušek

KOURA, Petr: *Swingaři a potápky v protektorátní noci: Česká swingová mládež a její hořkej svět*. (Šťastné zítřky, sv. 23.) Praha, Academia 2016, 922 strany, ISBN 978-80-200-2634-7.

Mezi českými historiky není téma subkultur mládeže příliš frekventované. Bývá samozřejmě zmiňováno v souvislosti se studiem politických, a ještě více sociálních dějin, zejména ve druhé polovině minulého století. Máme tedy k dispozici zajímavé knihy o rockové či folkové scéně, jejích fanoušcích a jejich perzekuci komunistickou mocí v době takzvané normalizace,¹ dokonce máme i určité materiály k různým subkulturám devadesátých let,² ale přece jen postrádáme informace o některých pozoruhodných a dobově snad i významných subkulturách první poloviny dvacátého století. V případě protektorátních fanoušků swingové hudby už naštěstí o tomto deficitu můžeme díky práci Petra Koury hovořit jen v minulém čase.

Kourová kniha je svým obsahem i rozsahem monumentální. Vznikla jako výsledek dlouholetého pramenného výzkumu prováděného autorem nejen na základě archivních materiálů, dochovaných vzpomínek či pečlivě a v dobrém slova smyslu

1 Není třeba zde vyjmenovávat jednotlivé badatele a tituly jejich prací, ty jsou zmíněny přímo v úvodu Kourovy knihy, na který lze tímto odkázat.

2 VLADIMÍR 518 (ed.): *Kmeny 90*. Praha, Yinachi – Bigboss 2016.

vyčerpávající analýzy dobového tisku, ale také s využitím metody orálních dějin pro získání svědectví těch několika málo pamětníků, kteří ještě protektorátní swingovou scénu a její fanoušky zažili (nebo k nim sami patřili). Je potřeba předem říci, že pokud bude někdo napříště chtít věnovat svou pozornost tématu swingové mládeže v Protektorátu Čechy a Morava, sotva objeví něco podstatného, co již nezpracoval Koura. Můžeme se dočkat některých lokálních zajímavostí o životě mimopražských potápek a bedel, ale sotva můžeme očekávat, že by Kourův ucelený a v podstatě dokončený výzkum někdo dokázal posunout na kvalitativně i z hlediska rozsahu odlišnou úroveň.

Koura se, což lze hodnotit se sympatiemi, ve svém výzkumu přihlásil k metodologickým východiskům a postupům kulturních dějin. Je to logická volba, pokud nemíníme o protektorátním swingu psát z pozic hudební vědy nebo pokud nechceme barvitou protektorátní realitu poněkud redukovat optikou sociálních dějin. „Žánr“ kulturních dějin umožňuje zachovat se smyslem pro proporce jak snahu po vytvoření celkového obrazu, tak možnost dát adekvátní prostor zajímavým mikropříběhům a mikroudálostem. Ty navíc nejsou v Kourově textu nikdy pojaty jako samoúčelné anekdoty, ale vždy vhodně ilustrují daný aspekt problematiky života swingové mládeže za protektorátu. V této souvislosti je rovněž třeba ocenit způsob, jakým Koura opřel svůj výzkum nejen o rigorózní historiografické postupy, ale nebránil se v rozumné míře ani aplikaci sociologických konceptů. Tím si vytvořil velmi dobrou výchozí pozici ohraničující jeho výzkumné pole a zároveň vymezující charakteristické znaky subkultur mládeže, jimiž je třeba se zabývat, jako jsou například specifické způsoby odívání či svérázná mluva, sociální původ a geografický výskyt potápků.

Kourova kniha se ovšem nevěnuje jen potápkám a bedlám, ale také společenské a politické situaci, ve které jim bylo dáno žít. V kapitole „Nacionální socialismus a jazz“ je velmi dobře popsán oficiální postoj nacistického režimu k jazzu. Autor správně vystihl kořeny jeho nenávisti k jazzové hudbě a její vnímání jako „judo-negerského zvrhlého umění“, když tuto kritiku jazzu představil optikou celkového směřování nacistické estetiky. Stejně tak zajímavé a (nejen) dobově relevantní jsou jeho úvahy o vztahu jazzu a svobody, respektive jazzu a demokracie. Možná by stálo za to promyslet v tomto kontextu i možnost, že to byla právě represe proti jazzu, která mohla z jeho fanoušků, mnohdy zpočátku zcela apolitických, udělat nejen anglofily, ale nakonec také demokraty a aktivní odpůrce různých diktatur dvacátého století.

Kromě estetických kontextů a politických úvah však představuje tato kapitola Kourovy knihy zejména velmi fundovaného průvodce institucionalizovanými mechanismy perzekuce jazzu a jeho vyznavačů ve třetí říši. Podobně je třeba ocenit faktografickou bohatost a autorovu erudici při zpracování kapitoly věnované vývoji jazzových tanců a jejich přenosu na území Čech a Moravy. I tady bude sloužit Kourova kniha jako nepostradatelný a spolehlivý výchozí bod jakýchkoliv dalších výzkumů na toto téma.

Jádro knihy však spatřuji v kapitole šesté („Swing jako generační fenomén a projev odporu“) a následujících, věnovaných životu a problémům protektorátních swingových fanoušků, jejich vztahu k okupačnímu režimu a poměru nacistických

a protektorátních institucí k nim. Můžeme, či nemusíme přitom úplně akceptovat souvislost fenoménu swingařů a staršího českého dandismu, jak ji tematizoval Koura, nicméně musíme ocenit jeho erudici, přesahující časový záběr hlavního tématu knihy. Uvedené kapitoly nejsou jádrem knihy jen z hlediska obsahového, ale i historiografického. V těchto pasážích se koncentrují výsledky Kourova mravenčího pramenného výzkumu, které jsou v jednotlivých kapitolách velmi přehledně strukturovány a integrovány do plastického popisu života protektorátní swingové subkultury. Koura připomněl význam amerických hudebních filmů z druhé poloviny třicátých let, poukázal na roli, kterou v Praze sehrálo recesistické hnutí (jež se na swingovou mládež dívalo poněkud ambivalentní optikou), rozebral i swingem a potápkovskou tematikou

ovlivněné texty dobové *pop music* či útoky protektorátního tisku proti swingařům. Najdeme tu i zasvěcený, zajímavý a zábavný etymologický přehled o tom, kde se vlastně slovo „potápka“ vzalo (s. 501–512). Poučné je také uvědomit si, jak plynulý byl přechod konceptualizace protektorátního potápku do poúnorového páska a jak stejně různé diktatury českého dvacátého století přistupovaly k nezávislým projevům mládežnických subkultur. Cenné pro analýzu povahy přechodného období let 1945 až 1948 je také zjištění, že ani „nylonový věk“ nebyl z hlediska swingového fanouška jen idylickou dobou tanečního dovádění. „Malé“ dějiny všedního dne tady ukazují na stejné fenomény úpadku demokratického chápání politiky a společnosti jako třeba dějiny „velkých“ politických idejí.³

Zaujme také souhrnné představení, jak působila takzvaná Okružní korespondence mezi jazzovými fanoušky na sklonku protektorátu a těsně po osvobození (s. 575–583). Důležité pro pochopení dobových souvislostí jsou nejen informace o pronásledování židovských jazzových hudebníků a důsledcích uzavření českých vysokých škol, ale také rozbor cenzury swingové hudby a textů. Zajímavá je samozřejmě i analýza praktik, k nimž se swingaři uchýlovali, aby mohli hrát britské a americké hity. Koura ovšem popsal i temnější stránky doby, vedle perzekuce swingových hudebníků třeba politiku Kuratoria pro výchovu mládeže, zaměřenou na agitaci ve prospěch třetí říše, a zákroky proti potápkám. Koura přinesl i inovativní interpretace důvodů a podoby spolupráce českých jazzmanů s propagandistickou stanicí Interradio, zaměřenou na angloamerické vojáky a využívající ve svém vysílání swingovou hudbu (s. 735–738). Výzvou k dalšímu výzkumu jsou bezesporu osudy jazzových hudebníků v Terezíně

3 Srv. BRENNER, Christiane: *Mezi Východem a Západem: České politické rozpravy 1945–1948*. Praha, Argo 2015.

a koncentračních táborech. I tady představuje Kourův text, přinejmenším v případě hudebníků původem z českých zemí, zatím nejucelenější přehled a bezpodmínečné východisko k dalšímu bádání. Koura dokázal nejen utřídit již známá fakta, ale přinést též nové informace či interpretace i o tak často traktovaném (jakkoliv mnohdy povrchně) tématu, jako byl big band Ghetto Swingers.

Pokud bychom už měli Kourovi něco vytýkat, museli bychom se omezit na tři poznámky, které jeho dílo v žádném případě neproblematizují, ale spíše naznačují, že i mnohaletým výzkumem podpořený a mimořádně komplexní text může mít svoje limity.

Daní za snahu o komplexní zachycení různých aspektů problematiky swingové subkultury je občas menší přehlednost výkladu. Možná by prospělo být trochu úspornější tam, kde už se Koura nezabývá přímo hlavním výzkumným tématem. To se týká třeba kapitoly „Česká mládež v předvečer nacistické okupace“, kterou může člověk čtoucí knihu primárně kvůli potápkám a zájmu o jazz či lásce ke swingu bez problémů přeskočit. Je samozřejmě zajímavé uvědomit si, jaké aktivity a organizační formy se české mládeži koncem třicátých let nabízely, a je jasné, že život a prostředí českých swingářů se prolínaly s jinými subkulturami, jako byl například tramping. Přesto by zde určitá redukce textu prospěla přehlednosti i tak obsáhlé knihy. Podobné konstatování si dovoluji vztáhnout i k poslední kapitole „Swingová mládež po zániku protektorátu a její umělecká reflexe“, i když neškodí připomenout si, jak velká byla v řadě věcí kontinuita mezi okupací, obdobím let 1945 až 1948 a prvními dvěma dekádami státního socialismu.

Druhou, ovšem možná spíše subjektivní výtkou by mohlo být postesknutí, že se Petr Koura ještě trochu více nezabýval přímo swingovou hudbou. Jak lze pochopit z předmluvy, nedostal se k tématu protektorátní swingové mládeže z pozice posluchače či milovníka tradičního jazzu a swingu. Ti z nás, pro které byla právě taková inspirace jedním z důvodů odborného zájmu o dané období, by však určitě ocenili více „hudebních“ informací a souvislostí.⁴ Už proto, že to byla právě hudba, která učinila ze swingu *de facto* první fenomén skutečně globální popkultury. Mírně větší znalost samotného amerického a britského swingu by se také hodila například na straně 65, kde nebylo třeba odkazovat na nahrávku písně pořízené orchestrem Billyho Bankse, ale na její nejznámější verzi nahranou samotným Dukem Ellingtonem se zpěvem Ivie Andersonové, která je takřka doslova součástí každého reprezentativního výběru ellingtonovských nahrávek. Rovněž by bylo z hlediska přiblížení dobového kontextu vhodné více akcentovat debaty mezi příznivci *hot jazzu* a *sweet music* a také věnovat větší pozornost roli, kterou v Československu a později i protektorátu plnila hudba britských jazzových a tanečních orchestrů, jež byla až do roku 1945 dostupnější než americké big bandy, a jež proto tvořila mimořádně

4 Už třeba představení protektorátních kapel (s. 92–112) je poněkud selektivní a poplatné spíše pozdějšímu zařazování a hodnocení jejich kvalit. Chybí například studiový orchestr Slávy Emany Nováčka, který se po celou dobu války dokázal pohybovat ve svých nahrávkách mezi taneční hudbou a swingem, nebo válečná kapela Gustava Broma.

silný zdroj inspirace i pro swingaře na území okupované Evropy.⁵ Ostatně sama BBC se za války intenzivně a úspěšně snažila britský jazz a taneční hudbu používat jako součást svého působení na obyvatelstvo nacistického Německa a podrobených zemí.⁶

A tím se dostáváme ke třetí možné rovině pro mírné vylepšení textu. Koura se velmi poctivě a v zásadě úspěšně snažil zasadit české potápky a bedly do mezinárodních souvislostí dalších swingových subkultur v jiných zemích. Ve čtvrté kapitole zasvěceně informoval o amerických *zootsuiters*, latinskoamerických *pachucos*, francouzských *zazous*, německých a rakouských *Swing-Boys*, *Schlurfs* a *Swings*. Tady se nabízel ještě prostor pro srovnání s některými dalšími zeměmi okupované Evropy, například s Belgií a Nizozemskem, které byly spolu s Velkou Británií a Francií ve třicátých letech jednoznačně zeměmi s nejrozvinutější swingovou scénou v Evropě a kde místní mládež rovněž demonstrovala projevy podobné potápkám nebo *zazous*, jež stejně tak narážely na odpor místních kolaborantů i německých okupantů. Zajímavé by bylo i srovnání s mussoliniovskou Itálií, kde míra represí proti jazzu byla přece jen ve srovnání s Německem nižší.⁷ O něco širší srovnávací pohled by také ukázal, že útoky proti jazzu a swingu se neomezovaly jen na nacistické Německo a jiné tehdejší nedemokratické režimy, ale že podobné prvky kritiky (včetně antisemitismu, a zejména kritiky jazzu jako „primitivní negerské“ hudby) najdeme, zejména ve dvacátých letech minulého století, i v západní Evropě či Spojených státech.

Drobných nepřesností či chybných interpretací je v knize naprosté minimum. Koura na straně 121 tvrdí, že Filippo Tommaso Marinetti byl ministrem. Ve skutečnosti byl „jen“ členem Italské akademie (*Accademia d'Italia*) a jakýmsi neoficiálním ambasadorem italské kultury, jakkoliv místy vlivnějším než formální členové italské vlády. Fotografie romského kytaristy a bendžisty Djanga Reinhardta s jazzovým skladatelem a expertem Dietrichem Schulz-Köhnem v německé důstojnické uniformě (s. 210) byla velmi pravděpodobně pořízena krátce po obsazení Paříže v létě 1940, nikoliv v roce 1944. Styl oblečení amerického jazzového zpěváka Caba Callowaye (s. 282) se vyvíjel postupně již od poloviny třicátých let, a není tedy možno říci, že by *zootsuiters* parodoval, ale spíše že je jako správný koncertní excentrik inspiroval. Že to tvůrce *Hipsters Dictionary* sám asi nebral moc vážně, je už věc jiná. Obtížně posouditelná je hypotéza o souvislosti mezi Foglarovými Vonty a *Edelweisspiraten* (poznámka 608 na straně 312). Za zmínku by asi stálo, že Inka Zemánková nazpívala v listopadu 1944 s orchestrem Karla Vlacha i české verze písní z filmu *Zpívající děvče* (s. 433). Jako Brňák, jehož otec prožil v Brně druhou světovou válku, mohu potvrdit používání slova „topr“ pro klobouk, a to nejen mezi swingaři (s. 572). K písni „Wunderbar, wunderbar, wie du heute tanzst“ existuje

5 Srv. PHILLIPS, Damon J.: *Shaping Jazz: Cities, Labels, and the Global Emergence of an Art Form*. Princeton – Oxford, Princeton University Press 2013.

6 Viz BAADE, Christina L.: *Victory through Harmony: The BBC and Popular Music in World War II*. Oxford – New York, Oxford University Press 2012.

7 Viz MAZZOLETTI, Adriano: *Il Jazz in Italia*, sv. 2: *Dallo swing agli anni sessanta*. Torino, EDT 2010, s. 173–286.

minimálně ještě třetí dobová verze, kterou hrál orchestr Michaela Jaryho a zpíval populární Rudi Schuricke (s. 651).⁸

Celkově je však třeba před Kourovým textem smeknout. Rozsah i kvalita výzkumu a jeho zpracování jsou mimořádné, a to se týká i stylistiky. Koura přečetl v podstatě veškerou českojazyčnou a velkou většinu německojazyčné literatury k tématu, a zejména – jak už bylo řečeno – provedl zcela komplexní pramenný výzkum. Jeho kniha proto představuje nepostradatelný zdroj informací nejen pro fanoušky swingové hudby třicátých a čtyřicátých let, ale zejména pro historiky, kteří se věnují a budou věnovat dějinám tohoto období v kulturních, politických i sociálních souvislostech.

8 Michael Jary: Wunderbar, wunderbar, wie du heute tanzt (*sic*). In: Youtube [online]. 07.06.2010 [cit. 2017-09-18]. Dostupné z: https://www.youtube.com/watch?v=iXKVDtI_SoY. Zajímavostí je, že v německé verzi se tato Běhounkova píseň „Má láska je jazz“ stala i jednou z mála českých swingových písní, které mají svou elektroswingovou verzi. Viz Wunderbar (Wie Du Heute Tanzt (*sic*)). In: Youtube [online]. 16.11.2012 [cit. 2017-09-18]. Dostupné z: <https://www.youtube.com/watch?v=-kfffqt6yLI>. Kanál uživatele Andy La TOGGO.

Recenze

Ze života pražského bohéma

Martin Šrajcr

WANATOWICZOVÁ, Krystyna: *Miloš Havel: Český filmový magnát*. Praha, Knihovna Václava Havla 2013 a 2017, 552 strany, ISBN 978-80-87490-75-4.

Počátkem roku 2017 Česká televize uvedla v nejexponovanějším nedělním večerním čase výpravnou šestidílnou minisérii scenáristky Terezy Brdečkové a režiséra Roberta Sedláčka *Bohéma*, která v celkové stopáži téměř osmi hodin sledovala na ploše více než patnácti let osudy několika prvorepublikových filmových herců a tvůrců. Ambiciózní projekt tematicky doplňoval *České století*, v němž se Sedláček se spisovatelem Pavlem Kosátkem jako scenáristou zaměřili na představitele československé politické scény a klíčové historické okamžiky od první republiky po rozdělení Československa. Kombinace více či méně věrné rekonstrukce skutečných událostí a autentických záběrů z dobových filmů a týdeníků s příběhy, které se stát mohly, ale nemusely, odpovídá charakteristice dokudramatu. Tvůrci si tak ponechali dostatečně velký prostor pro vlastní fabulaci, kterou jim ovšem mnozí diváci, nezohledňující ontologickou svébytnost fikčních světů, vyčítali.

Jen nepatrná část z těchto výtek vůči odklonům od skutečnosti se týkala fikční reprezentace jedné z ústředních figur vyprávění, filmového podnikatele Miloše Havla (1899–1968). Částečně se to dá vysvětlit skutečností, že muži opředěnému mnoha tajemstvími byla dosud věnována jediná ucelená publikace – životopis *Miloš Havel: Český filmový magnát* z pera Krystyny Wanatowiczové, redaktorky

a editorky deníku *MF Dnes*. Biografie zásluhou Knihovny Václava Havla vyšla poprvé v roce 2013 a druhé, paperbackové vydání se dostalo na pulty knihkupectví nedlouho po odvysílání poslední epizody *Bohémy*.¹ Právě z této knihy tvůrci *Bohémy* vydatně čerpali a jejímu pojetí odpovídá také charakterizace Havla, jak jej na televizní obrazovce ztvárnil Jaroslav Plesl.² Vzhledem k lehce bulvární orientaci *Bohémy* primárně na vztahy mezi postavami se skoro zdá, že Sedláček s Brdečkovou přijali za svou autorčinu závěrečnou poznámku: „Miloš Havel prožil život, podle něhož by se dal natočit dramatický, nebo spíše melodramatický film.“ (s. 486) Zda melodramatičnost Havlova života nevyplývá spíše ze zvolené perspektivy než z historických fakt, je otázka, kterou si lze klást při četbě celé knihy.

Také druhou významnou indicií toho, jakým způsobem Wanatowiczová k Havlovi přistoupila, nabízí *Bohéma*. Robert Sedláček v rozhovoru na webových stránkách České televize mimo jiné uvedl: „Mimořádně třeba u Miloše Havla mě až trochu štvě, jak z *Bohémy* vychází jako velká postava, které bylo ublíženo. Ale on přitom taky ublížil spoustě lidí. Zatímco jiné poměříme poměrně ostře, Havel má dosti měkká měřítká. Možná by si zasloužil podrobnější a ostřejší portrét, než má v *Bohémě*.“³ Měkká měřítká, o nichž mluvil režisér, projevující se mimo jiné v tom, že homosexuální vztahy Miloše Havla působí mnohem harmoničtěji než vztahy heterosexuálů, se na Havla ještě dříve než tvůrci série rozhodla uplatnit právě autorka biografie. Její portrét této rozporuplné osobnosti dějin československého filmu má charakter obhajoby. Havla líčí na jedné straně jako velkého hráče a стратега, ale současně jako oběť dějin, které kvůli vlastní výsadní pozici v podstatě nezbyvalo než po okupaci jednat s říšskými filmovými úřady. Spíše než o nedostatek knihy se nicméně jedná o výsledek populárně naučného přístupu k tématu. Kritériím pro odbornou, vědecky vyváženou publikaci se Krystyna Wanatowiczová dostát nesnaží. Na druhou stranu nebudou zřejmě zcela spokojeni ani čtenáři očekávající „strhující životopisný román“, který v předmluvě slibuje Ivan M. Havel (s. 13). Kniha, jež se drží ověřených informací, ale zároveň dává poměrně velký prostor spekulacím, se tak podobně jako *Bohéma* pohybuje na pomezí skutečného a pravděpodobného.

V úvodu Wanatowiczová popisuje genezi publikace a upozorňuje, že Havlův život je stále obestřený nejasnostmi a neexistuje k němu dostatek písemných pramenů, zejména primárních (na což čtenáře průběžně v celé knize upozorňují výrazy jako „zřejmě“, „nejspíš“, „asi“, „lze se domnívat“, „není to nijak ověřené“, „je

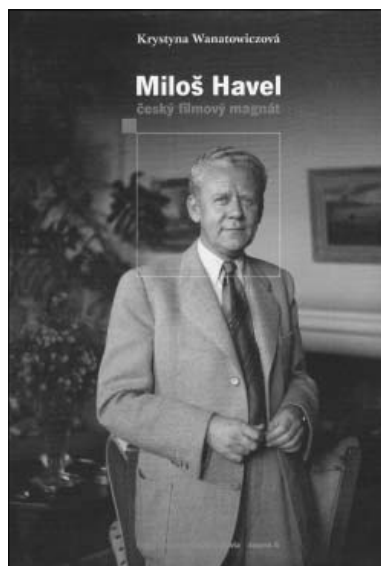
1 Nahrazení pevné vazby vazbou měkkou je jedinou odlišností mezi oběma vydáními. Text zůstal beze změny, o čemž svědčí některé překlepy, chybějící písmena nebo doplňující informace „v tisku“ v knihy *Od žaláře k oltáři*, která mezitím již vyšla (SEIDL, Jan a kol.: *Od žaláře k oltáři: Emancipace homosexuality v českých zemích od roku 1867 do současnosti*. Brno, Host 2012).

2 Přímo v titulcích série, jejímiž odbornými poradci byli Petr Koura a Tereza Czesany Dvořáková, je jako zdroj inspirace kromě knihy od Wanatowiczové uvedena ještě publikace Vladimíra Justa Věc: *Vlasta Burian. Rehabilitace Krále komiků* (Praha, Rozmluvy 1991).

3 Režisér Robert Sedláček: Všichni, kdo v Bohémě selhávají, to dělají pro prospěch. In: *Ceskatelevize.cz* [online] [cit. 2017-20-03]. Dostupné z: <http://www.ceskatelevize.cz/porady/10571607298-bohema/10107-robot-sedlacek/>.

pravděpodobně, že“). Portrét muže, který se během první republiky a protektorátu stal pro mnohé zosobněním československého filmu, proto autorka musela pracně rekonstruovat ze střípků vzpomínek pamětníků (zejména Milošova bratra Václava Marii),⁴ poznámek odborníků a z dokumentů, včetně takových, jejichž věrohodnost je silně diskutabilní (například záznamy výslechů Státní bezpečnosti). Velká část informací je tudíž zprostředkovaná a ne zcela spolehlivá, což autorka vždy dostatečně nezohledňuje (z paměti Otakara Vávry někdy cituje s upozorněním, že bychom je měli brát s rezervou, jindy bez něj). V Havlově pozůstalosti, poskytnuté autorce jeho synovcem Ivanem, se nedochovaly žádné deníky ani diáře. K dispozici byla návštěvní kniha z Havlovy barrandovské vily (bohatá na úsměvné, ale informačně málo hodnotné zápisky v duchu sdělení „Dobře jsme bumbali a dobře se nám pilo“ – s. 272) nebo množství dopisů, které Wanatowiczová do textu leckdy začleňuje poněkud neústrojně, bez výraznějšího krácení nebo snahy o zasazení do kontextu a vyvození nějakého závěru. Dopisy a výpovědi jsou často uváděny spojením „pro ilustraci“, ale vzhledem ke své kvantitě vypovídají více než o popisovaných osobnostech a době, ve které žily, o autorčině snaze prezentovat v co největším rozsahu výsledky své práce, jejíž podstatnou součástí bylo časově bezesporu náročné bádání v českých a německých archivech. Množství informací, které takto shromáždila nebo získala z nově pořízených rozhovorů, je jinými slovy obdivuhodnější než způsob, jakým s nimi nakládá a jak je skládá do výsledného tvaru.

Miloš Havel začal již jako teenager pracovat v podniku Lucernafilm, který v roce 1912 založil jeho otec Václav. Byl jedním ze zakladatelů akciové společnosti A-B, která ve dvacátých letech fungovala jako filmová půjčovna, výroba a provozovna ateliérů. Jako vůbec první český filmový podnikatel zahájil prostřednictvím své společnosti American Film Company obchodování s americkými filmovými společnostmi. Ve třicátých letech minulého století inicioval stavbu barrandovských ateliérů, o jejichž prodeji Němcům za protektorátu dlouze a složitě vyjednával. Po válce jej disciplinární komise Svazu českých filmových pracovníků (vedená Elmarem Klosem) na základě jeho kontaktů s Němci vyloučila z dalšího působení v československém filmu. V roce 1952 se mu na druhý pokus podařilo emigrovat do západního Německa, kde zkoušel neúspěšně navázat na dřívější úspěchy na poli filmového podnikání.

4 HAVEL, V. M.: *Mé vzpomínky*. Praha, Nakladatelství Lidové noviny 1993.

Čtenář znalý těchto základních životopisných údajů by mohl očekávat knihu, která jej prostřednictvím individuálního osudu obeznámí s protektorátním obdobím československého filmu. Autorka ovšem již v úvodu upozorňuje, že jejím záměrem není podat výpověď o filmovém průmyslu a klást si přitom otázky, jaké by mohly napadnout filmového historika (například Jiřího Horníčka, který se Havlovi věnoval ve své diplomové práci),⁵ nýbrž přiblížit Havlův život. V tradici konceptu „velkých dějin“ ji více zajímá člověk než systém, v němž žil a pracoval. Dějiny nahlíží jako sérii rozhodnutí výrazných a vlivných jedinců a nesnaží se je chápat v co nejširším kontextu. Zvolený přístup plyne z toho, jak autorka v úvodu vymezuje tři hlavní oblasti svého zájmu: co Miloš Havel jako homosexuál cítil a o čem přemýšlel, jak vypadala jeho domnělá kolaborace s Němci a jak žil v mnichovském exilu.

Wanatowiczová se tedy rozhodla vyprávět především osobní, nikoli profesní příběh Miloše Havla. Přesto je škoda, že z velké části zůstává na povrchu a namísto důkladnější syntézy dohledaných dat se pouští do spekulativních úvah. Celou podkapitolu například věnuje popisu obsahu románu Olgy Scheinplugové *Klíč od domu*, který se údajně inspiroval Havlovým osudem. V jejím závěru přitom sama pisatelka připouští, že „skutečný život předsedy A-B nejspíš vypadal jinak“ (s. 100). Při popisu intimního života Miloše Havla kniha několikrát překračuje hranici dobrého vkusu (za všechny případy uveďme spekulaci, že „náhlá smrt Miloše Havla byla ve skutečnosti sebevražda“ – s. 477), aniž bychom se ze zveřejněných pikanterií dozvěděli víc o tom, kdo Havel byl a jak přemýšlel. Nebo nám snad s lepším pochopením osobnosti charismatického bohéma pomůže, budeme-li vědět, kolik přesně centimetrů měřil a jaké měl vlasy? Informace o tom, jaké víno Havel rád pil, v jakém automobilu jezdil, že se zúčastnil honu s Karlem Kramářem, který „zastřelil čtyřicet devět koroptví“ (s. 60), a že k Vánocům posílal „vedoucím činitelům zajíce“ (s. 220), mají charakter společenských drbů, jež by sice v menším zastoupení pomohly oživit text, ale vzhledem k jejich přemíře vyznívají spíše jako snaha zužitkovat veškeré výsledky důkladných rešerší. Vzniká tak dojem, že informace neslouží autorce, nýbrž že autorka směr vyprávění a témata knihy podřídila dostupným informacím.

Od ústřední dějové linie, tvořené Havlovým osudem, kniha odbíhá k tématům, jako jsou dějiny Lucerny, poměry v národnědemokratické straně za první republiky nebo život režiséra Václava Kršky (který byl stejně jako Havel homosexuál). Tím, že Wanatowiczová ztrácí ze zřetele osobnost Miloše Havla a zabíhá do slepých uliček, trpí zejména semknutost knihy, drolící se do řady nespojitých epizod. Vzhledem k útržkovitosti pramenů zřejmě ani nebylo možné vyprávět ucelený příběh Havlova života, autorka se však snaží některá „bílá místa“ vyplňovat nepodloženými informacemi, které nelze vzhledem k nedostatku primárních pramenů nijak ověřit, a dodat tím příběhu na „šťavnatosti“. K dojmu větší sevřenosti by mohlo přispět průběžné zobecňování velkého množství informací, které jsou namísto toho pouze hromaděny za sebe bez snahy o jejich syntézu a hlubší analýzu. Podobně by plynulosti textu, zabíhajícího do zbytečných detailů, pomohlo zařazení některých

5 HORNÍČEK, Jiří: *Miloš Havel a český filmový průmysl*. Praha, Katedra filmových studií Filozofické fakulty Univerzity Karlovy 2000 (diplomová práce).

informací do poznámky pod čarou, případně umístění alespoň části z mnoha citovaných dokumentů mezi přílohy na konci publikace (ty tvoří velmi užitečná kronika Havlova života, seznam jím produkováných filmů a stručné medailony osobností zmíněných v knize).

K potlačení dojmu poněkud provizorního zpracování by přitom mnohdy stačilo položit si elementární otázky typu „proč?“. Proč první ateliéry vznikly v dřevěném pavilonu v zahradě Měšťanského pivovaru na Vinohradech, a ne na vhodnějším místě? Proč Havel přinejmenším od slavnostní premiéry filmu *Fidlovačka* (1930), na kterou do Lucerny pozval prezidenta Masaryka, pěstoval kontakty s nejvyššími politickými a hospodářskými kruhy? Proč dovozní komise favorizovala zejména zástupce společnosti A-B? Podobné otázky ovšem kniha neklade. Tato práce zůstává na zvědavém čtenáři, kterého text přiměje k dohledání dalších souvislostí o době, ve které Havel žil, a systému, v němž působil.

Ačkoli autorce nelze upřít snahu posuzovat události objektivně a aktéry knihy s ohledem na komplikovanost okolností, v nichž se ocitli, nesoudit, při pozorném čtení vychází najevo její kladné zaujetí Milošem Havlem. Většinu jeho sporných rozhodnutí se snaží vyvažovat poukázáním na nějakou polehčující okolnost (fašismus mu coby členovi Národní obce fašistické mohl imponovat svou maskulinní estetikou, spolupráce se Státní bezpečností byla aktem zoufalství). Barrandovskému filmovému magnátovi zároveň opakovaně přiznává více zásluh, než mu ve skutečnosti náleží. Český zvukový film díky Havlovi údajně držel krok s vyspělejšími evropskými kinematografiemi. Instalace zvukové aparatury, o kterou se podnikatel zasloužil, ovšem nebyla jedinou podmínkou nezbytnou k natáčení hodnotných zvukových filmů. Nezanedbatelný byl umělecký vklad jednotlivých filmařů, který Wanatowiczová, uplatňující na mnoha místech primárně ekonomické hledisko (hodnotu filmů poměřuje jejich rozpočty a úspěšnost měří podle výše tržeb), dostatečně nezohledňuje. Bez doplnění souvislostí vzniká dojem, že zavedení kontingentního systému, nařizujícího výrobu určitého počtu domácích filmů, bylo především Havlovým nápadem (ve skutečnosti šlo o model přejatý z Velké Británie). Havel sice řídil kino Lucerna, ale vlastníkem kinolice, jež byly od roku 1920 udělovány pouze spolkům, nikoli jednotlivcům, byl Československý červený kříž, což Wanatowiczová nezmiňuje. Sporné je tvrzení, že „Miloš Havel měl na konci třicátých let v československém filmovém průmyslu takovou pozici, že neexistovala síla, která by dokázala jeho obchodní plány zhatit“ (s. 130). Za velmi vlivného filmového podnikatele bychom před zřízením protektorátu mohli považovat minimálně také Josefa Auerbacha, ředitele společnosti Elektafilm. Není zřejmé, proč by měla skutečnost, že Havel podpořil společnost Aktualita, svědčit o tom, že nebyl „hokynářem bez fantazie“ (s. 107). Tvrzení, že Havel patřil mezi „osvícenější filmové producenty“ (s. 108), není přesvědčivé bez chybějícího srovnání s producenty, které autorka pokládá za méně osvícené.

Velmi zjednodušující je popis okolností vzniku filmu *Jan Cimburá* (1941), jenž obsahuje antisemitskou scénu židovského pogromu. Podobná scéna se sice nachází i v knižní předloze Jindřicha Šimona Baara, jak píše Wanatowiczová, ovšem v jiné části, než kterou se tvůrci rozhodli zfilmovat. Navíc nejde o stejně dramatickou

epizodu. V románu židovský krčmář Salomon opouští vesnici dobrovolně v reakci na nevráživost venkovanů. Ve filmu na něj místní ženy uspořádají pogrom a jeho krčmu vydrancují a zapálí. Toto zkreslení, stejně jako mnohá další, odpovídá selekci informací v souladu s obrazem Havla jako spasitele československého filmu, který byl nejdříve dotlačen ke spolupráci s nacisty a později připraven o veškerý majetek a důvěryhodnost komunisty. Snaha o dramatické líčení Havlova tragického osudu je patrná již z barvitých názvů kapitol (Tajemní muži z abwehru a gestapa, Život s cejchem kolaboranta, Smrt mezi květinami) a ještě nápadněji autorčin smysl pro drama vychází najevo, když Havla ztotožňuje s postavou doktora Fausta a v souvislosti s jeho vyjednáváním s Němci píše o faustovském zápasu osamělého hráče (čímž zároveň naznačuje, že Havel svá rozhodnutí činil nezávisle na druhých).

Z hlediska filmové historie kniha nesděluje mnoho nových poznatků. Většinu informací týkajících se filmové výroby přejímá z dříve publikovaných textů.⁶ Opět je ale třeba mít na mysli, že před sebou nemáme odborné pojednání pro úzký okruh historiků, nýbrž kompilační práci určenou nejširší čtenářské veřejnosti. Kromě zájemců o život slavných, které potěší detailní popisy bujarých večírků v baru v Lucerně a toho, s kým se Havel stýkal (a s kým naopak ne), by kniha nicméně mohla posloužit přinejmenším badatelům z oboru *queer studies*, jimž *Miloš Havel: Český filmový magnát* nabízí užitečnou případovou studii o životě vlivného homosexuála v době, kdy byla menšinová orientace (nejen) na našem území trestně stíhána.

Bez ohledu na odborné zaměření čtenáře je biografie Miloše Havla publikací, která toho na jednu stranu sděluje zbytečně mnoho, ale zároveň řadu podstatného nedořikává. Nelze tak než souhlasit s autorkou, která svůj problematický, jakkoli bez debat záslužný a k další badatelské aktivitě podněcující literární počín uzavírá konstatováním: „Životopis Miloše Havla proto není možné zakončit tečkou, nýbrž otazníkem.“ (s. 491)

6 Viz např. BEDNAŘÍK, Petr: *Arizace české kinematografie*. Praha, Karolinum 2003; KLIMEŠ, Ivan – HEISS, Gernot (ed.): *Obrazy času / Bilder der Zeit: Český a rakouský film 30. let / Tschechischer und österreichischer Film der 30er Jahre*. Praha, Národní filmový archiv 2003.

Recenze

Jan Hus na komunistické tribuně

Pavel Helan

RANDÁK, Jan: *V záři rudého kalicha: Politika dějin a husitská tradice v Československu 1948–1956*. (České dějiny, sv. 9.) Praha, Nakladatelství Lidové noviny – Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2015, 404 strany, ISBN 978-80-7422-373-0 a 978-80-7308-597-1.

Jan Hus a husitství jsou typickým příkladem symbolického centra historické paměti,¹ ke kterému se česká společnost po staletí nějakým způsobem vždy vztahovala. Již rok po Husově mučednické smrti byl tento den komemorován, Husův odkaz byl posléze různě interpretován, využíván a přirozeně se dával do souvislosti s husitstvím. Padesátá léta minulého století byla obdobím, které na Jana Husa a husitství výrazně odkazovalo se zřetelným ideologickým motivem, a na tento fenomén již upozornil ve svých studiích například Petr Čornej.² Monografie Jana Randáka nyní přináší ucelený pohled na využívání husovské a husitské tradice v komunistickém

1 Srv. HAVELKA, Miloš: *Dějiny a smysl: Obsahy, akcenty a posuny „české politiky“ 1895–1989*. Praha, Lidové noviny 2001, s. 17.

2 Srv. např. ČORNEJ, Petr: Husitská tematika v českém filmu (1953–1968). In: *Iluminace*, roč. 7, č. 3 a 4 (1995), s. 13–43 a 43–75; TÝŽ: Husitská trilogie a její dobový ohlas. In: KOPAL, Petr (ed.): *Film a dějiny*. Praha, Lidové noviny 2005, s. 84–98; TÝŽ: Poúnorová aktuálnost vzdálené husitské minulosti. In: POKORNÝ, Jiří – VELEK, Luboš – VELKOVÁ, Alice (ed.): *Nacionalismus, společnost a kultura ve střední Evropě 19. a 20. století: Pocta Jiřímu Kořalkovi*

Československu v letech 1948 až 1956, jimiž autor vymezuje období československého stalinismu (s. 14 n.).

Randák zařazuje dobové užívání husitské tradice a vytváření historického vědomí o ní do kontextu politiky dějin, tedy způsobů interpretace minulosti pro politické záměry. K tomu využívá koncept angažovanosti marxisticko-leninské historické vědy. Vlastní téma uvádí stručným exkurzem o husitské tradici v Čechách v 19. století a v meziválečném období, kdy zejména reflektuje pojetí husitství u Františka Palackého jako vrcholu národních dějin a jeho rozvinutí prezidentem Tomášem Garriguem Masarykem po vzniku Československa. V kapitole „Dělnické hnutí, levice a husitství“ věnuje více místa chápání Husa a husitství v levicovém evropském myšlení před rokem 1948. Všimá si pojetí husitství například u Karla Kautského,³ podle kterého se projevilo v předhusitských Čechách národní cítění v třídní nenávisti, z níž vyrostlo protipapežské a protiněmecké husitské hnutí. Příklady ze zahraničí však mohl autor využít více, ať již jde o Němce Friedricha von Bezolda, pro kterého byl Hus v podstatě předchůdcem socialismu,⁴ nebo osobnosti z francouzského prostředí, kde jmenovitě Louis Blanc v Husovi viděl počátek všech revolucí a průkopníka revolučního pokroku ve smyslu socialistických idejí.⁵ Je ovšem přirozené, že více se v tomto ohledu věnoval českému prostředí.

V hlavní části knihy pak Randák ukazuje, jak se v jednotlivých oblastech prosazovala v období stalinismu husitská tradice. Husité byli prezentováni jako předchůdci vítězného boje lidu za sociální spravedlnost a národní svobodu, který završil úspěšně teprve rok 1948 a nastolení komunistické moci. Husitství se v tomto pojetí stalo „nedokončenou záležitostí stopovatelnou od 15. do 20. století. (...) Revoluční marxisticko-leninská současnost byla spojena s revoluční minulostí a jí inspirována došla v únoru 1948 k dosavadnímu vyvrcholení národních dějin.“ (s. 93) Autor si všimá návaznosti tohoto oficiálního pohledu na předchozí vytváření husitské tradice v 19. a první polovině dvacátého století a připomíná význam, jaký mělo pro komunistický režim vyzdvihnoutí domácí národní tradice. Tato argumentace totiž dodávala režimu historické odůvodnění. Jak přitom Randák upozorňuje, jestliže v meziválečném období byl vztah některých komunistů k dějinám přezíravý, tak „po únoru 1948 se stala historie a husitská tradice významným důkazem oprávněnosti komunistické diktatury“ (s. 95). Dobová interpretace přitom „nezformulovala jednu závaznou a jednoznačnou definici husitské tradice, nestanovila, co to husitská tradice přesně je. Dokonce se ani nedokázala sjednotit na užívání pojmu, který bývá bez zřejmé logiky užíván v jednotném i množném čísle.“ (s. 96)

k 75. narozeninám / *Nationalismus, Geschichte und Kultur im 19. und 20. Jahrhundert: Festschrift für Jiří Kořalka zum 75. Geburtstag*. Praha, Karolinum 2007, s. 427–440.

3 Srv. např. STEENSON, Gary P.: *Karl Kautsky, 1854–1938: Marxism in the Classical Years*. Pittsburgh, University of Pittsburgh Press 1991.

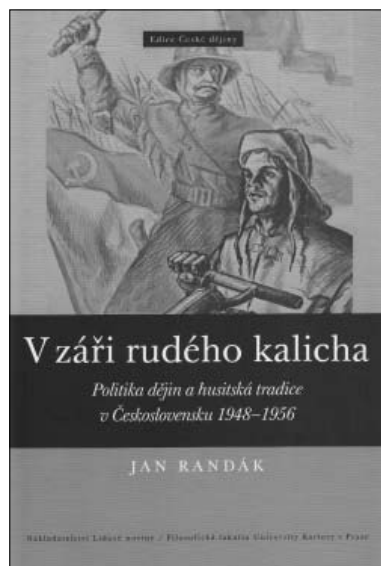
4 Srv. BEZOLD, Friedrich von: *Geschichte der deutschen Reformation*. Berlin, Historischer Verlag Baumgärtel 1890, s. 11–161.

5 Srv. BLANC, Louis: *Geschichte der Französischen Revolution*. Leipzig, Brockhaus & Avenarius 1847, s. 13–24 (původní francouzské vydání je z roku 1845).

Sonda do školské problematiky, zpracovaná na základě archivního výzkumu, ukazuje uplatnění husitské tradice ve školní výuce jako nástroje politiky dějin, vliv komunistické moci i limity školní disciplinace v kontextu společenské a politické praxe. Autor se tu zabývá poučným školstvím a učebnicemi, které již vizuálně stavěly husitství na čelné místo historie. Na základě veřejného šetření z roku 1968 (tedy více než deset let od skončení sledovaného období), kdy šestatřicet procent respondentů odpovědělo, že husitskou epochu považují za nejslavnější v dějinách českého národa, vyvozuje, že tento náhled společnost přijímala bezproblémově a že v tom hrála roli i školní výuka (s. 129).

Pátá část knihy přibližuje dobový výklad Mistra Jana Husa jakožto představitele třídního boje a bořítele feudálního řádu (s. 143), vědomě potlačující jeho kněžství, které bylo údajně jen „maskou kazatelových vlastnějších aktivit“, chápaných jako bytostně politické (s. 136). Na základě studia fondů Komunistické strany Československa Randák ukazuje, že tento postup byl programovým „ideovým očištěním a revizí Husova kultu“, jak to odpovídalo aktuální politické potřebě (s. 145). V tomto kontextu mimo jiné pochopitelně cituje proslulou sentenci Zdeňka Nejedlého, že je „naprosto nehistorické myslet, že by Hus dnes, kdy by takové slupky nepotřeboval, ano kdyby mu překážela, byl vůbec knězem, jako byl tehdy. Dnes by Hus byl hlavou politické strany a jeho tribunou by nebyla kazatelna, ale pražská Lucerna anebo Václavské náměstí. A jeho strana byla by velmi blízko – o tom můžeme být přesvědčeni – nám komunistům.“⁶ (s. 167) Obsah této kapitoly by si však možná zasloužil důkladnější propojení s interpretacemi života a odkazu Jana Husa už v předchozích dobách. Nedošlo by pak například k drobnému posunu, kdy z textu vyznívá, jako by chorál *Ktož sú boží bojovníci*, který vznikl teprve po kazatelově smrti, byl spojován s Janem Husem až v padesátých letech minulého století (s. 166).

Součástí kapitoly je i rozbor akcí organizovaných k Husovým oslavám, účasti na nich a jejich hodnocení stranickými a státními orgány. Prostor je věnován i aktualizacím těchto slavností, mezi jejichž cíle patřila například „mobilizace pracujících za splnění usnesení X. sjezdu KSČ“ či „velký nástup do letošních mírových žní“ (s. 154). Centrum slavností bylo v roce 1949 přeneseno do jihočeského Husince, probíhaly ale i na jiných místech republiky (především v Táboře, na zřícenině hradu

6 NEJEDLÝ, Zdeněk: *Komunisté, dědici velikých tradic českého národa*. Praha, Československý spisovatel 1953, s. 46 n. (publikace vyšla poprvé v roce 1946). K postavě Zdeňka Nejedlého viz KŘESTAN, Jiří: *Zdeněk Nejedlý: Politik a vědec v osamění*. Praha – Litomyšl, Paseka 2013.

Krakovce a v Praze) a získávaly tak lokální podobu. Do husovských oslav pronikaly také prvky mírové propagandy, které jejich politické roli vtiskovaly další aktuální vyznění.

Obdobným způsobem Randák pracuje s pojetím a prezentací celého husitského hnutí. Všimá si institucionálních nástrojů, které komunistický režim pro podporu svého světového názoru vytvářel, jakými byla Československá akademie věd či Československá společnost pro šíření politických a vědeckých znalostí. Zaměřuje se i na prostředky šíření husitské tradice na venkově, jako byly přednášky, divadelní představení či agitace prostřednictvím rozhlasu. Podnětná je kapitola o využití husitských tradic v turistických průvodcích, které tak vlastně přispěly ke konstruování mentální mapy husitského kraje. Zajímavé informace přináší kniha o využití husitské tradice v rámci mezinárodních vztahů, zejména s Německou demokratickou republikou, kdy byly silně akcentovány společné rysy husitství a německé selské války. Relativně malý prostor je zde bohužel věnován prosazování husitské tradice na Slovensku. Jedná se o pouhé tři tiskové strany (s. 254–257), nepočítáme-li stručné zmínky na některých jiných místech knihy.

V kapitole „Tváří v tvář nepříteli“ ukazuje Randák využití odkazu na husitství při propagaci bojové připravenosti „socialistického tábora“ vůči západnímu nepříteli. Líčí přitom, jak k tomu posloužily zejména oslavy vítězství husitských vojsk poblíž hranice se Spolkovou republikou Německo, u Tachova a Domažlic, a jak byl při této příležitosti přenašán obraz středověkých křižáků na „jejich nynější následovníky – americké gangstery“ (s. 300 n.).

V závěrečné kapitole „Husité a kulturní hegemonie“ Randák analyzuje prezentaci husitské epochy prostřednictvím poúnorové kultury. Zaměřil se zejména na Jiráskovskou akci, vyhlášenou 10. listopadu 1948 prezidentem Klementem Gottwaldem, jejímž úkolem bylo „utvářet historické vědomí prostřednictvím literární fikce“ (s. 325). Autor dochází k zajímavému poznatku, podle něž lze zpochybnit, že se s Jiráskem po únoru 1948 „hledělo bezvýhradně pokrokově a budovatelsky vpřed“, poněvadž jiráskovská kampaň byla nakonec založena na tradičním výkladu hodnot. Jedním z vrcholných obrazů husitství je bezesporu trilogie režiséra Otakara Vávry, kterou také Randák považuje za „vrchol kampaně upevňující marxisticko-leninskou, potažmo nejedlovsko-jiráskovskou interpretaci husitství v české společnosti“ (s. 338), a podtrhuje význam filmového zpodobení pro šíření a popularizaci představ o minulosti.

Jan Randák při psaní své knihy hojně využíval teorii kulturní hegemonie Antonia Gramsciho.⁷ Vychází z ní i při závěrečném konstatování, že „tvořit novou kulturu znamená populární a zpracované motivy či autory zespolečnit, distribuovat a prosazovat je tak, aby působily na aktérovo jednání i organizaci společnosti“ (s. 347). V tomto smyslu vykládá i cestu, kterou se ubírala kulturní práce Komunistické strany Československa od roku 1945, a především po roce 1948, kdy se chopila moci a také se jasně přihlásila k husitské tradici, v jejímž „hávu se stal komunistický projekt nového světa součástí (smyslu) národních dějin“ (s. 354). Podtrhuje přitom

7 Srv. např. NIEDDU, Luigi: *Antonio Gramsci: Storia e mito*. Venezia, Marsilio 2004.

skutečnost, že politická aktualizace husitské tradice komunistickým režimem nebyla originální, i když jej k tomu vedly jiné motivace než dřívější aktéry a odlišné oproti minulosti byly i hodnoty, na které kladl důraz. Diskutabilní je ovšem tvrzení, že komunistický režim byl „jedinečný“ v podpoře radikální podoby husitského hnutí, „kdy komunističtí vykladači absolutizovali především na úkor náboženských ty složky, jež jim byly v rámci husitství nejbližší, v první řadě komponent sociální a národní“ (s. 357). Domnívám se, že také v tomto ohledu nebyl komunistický režim ani první, ani jedinečný; stačí odkázat na knihu někdejšího socialisty a pozdějšího fašistického premiéra Benita Mussoliniho *Jan Hus, hlasatel pravdy* z roku 1913, který zde v husitství obdobně akcentoval právě uvedené prvky.⁸ Jedinečnost komunismu ve vztahu k husitství nalézám spíše ve snaze o pokud možno naprosté „odkněžštění“ Husovy osobnosti, které Randák dobře zachytil.

Jan Randák na základě pečlivě zpracovaných a v knize prezentovaných poznatků v závěru shrnuje, jak husitská tradice sloužila k legitimizaci komunistického režimu a jak byla její propagace zajišťována různými formami a způsoby, od filmového plátna po regionální výstavy či školní výuku. Zároveň poukazuje na to, že otevřenost pojmu „husitská tradice“ byla pro politickou instrumentalizaci výhodná (s. 358). Zdůrazňuje, že na propagaci husitství měl hlavní zásluhu poměrně omezený počet osob v čele se Zdeňkem Nejedlým, „jehož hlas je neopomenutelný“ (s. 359). Všimá si též skutečnosti, že ačkoli i po polovině padesátých let zůstávala husitská tradice důležitým momentem komunistické politiky dějin, postupně se vyčerpávala vyhrocená politizace této tradice a její revolučnost (s. 363). Jistě by bylo zajímavé sledovat proměny husitské tradice i v následujících obdobích, tak jak se toho zhostil Jan Randák pro léta československého stalinismu. Kniha *V záři rudého kalicha* k tomu může být výzvou i inspirací.

8 MUSSOLINI, Benito: *Giovanni Hus, il Veridico*. Roma, Podrecca e Galantara 2013.

Recenze

Ochuzená biografie zakladatele Církve československé

Marek Šmíd

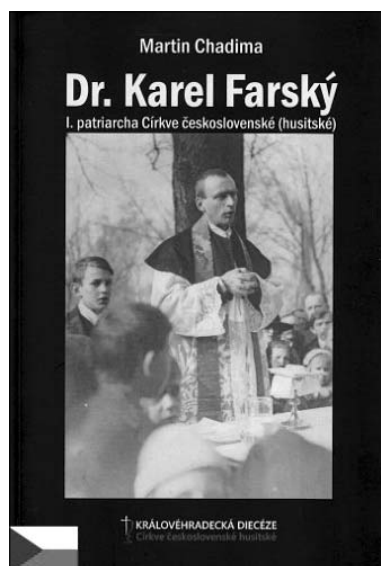
CHADIMA, Martin: *Dr. Karel Farský: I. patriarcha Církve československé (husitské)*. Hradec Králové, Královéhradecká diecéze Církve československé husitské 2017, 204 strany, ISBN 978-80-906490-5-7.

Knihu teologa, filozofa a pedagoga Martina Chadimy (1970), duchovního Církve československé husitské, jsem otevíral se značným očekáváním. Domníval jsem se, že mě jeho sonda do dramatického životního příběhu vůdčí a mimořádné osobnosti biskupa a prvního patriarchy Církve československé Karla Farského (1880–1927), který nebyl dosud pro své nesnadné uchopení v české historiografii systematicky zpracován, zavede do prostředí mladé kněžské generace reflektující obrodu katolického duchovního prostředí na přelomu 19. a 20. století, do tábora českého kléru, jenž hledal své řešení v otázce loajality k Rakousko-Uhersku za první světové války, mezi reformně naladěné kněží manifestující své požadavky v demokratické republice i do ideových zápasů za novou formu zbožnosti ve dvacátých letech. Nic takového mě ovšem nečekalo, přestože duchovně-náboženská cesta Karla Farského tvoří významnou kapitolu z českých církevních dějin moderní doby.

Autor práci rozdělil do dvanácti nečíslovaných kapitol včetně úvodu a závěru, které rámuje předmluvy autora a církevních představitelů, anglické shrnutí, přehled pramenů a literatury a jmenný rejstřík. V prvních kapitolách sleduje

dětství a mládí Karla Farského, zasazuje jeho působení do kontextu katolického modernismu přelomu 19. a 20. století, přibližuje jeho kněžskou formaci a první střet s katolickou církví. Dále popisuje duchovní pnutí po vzniku Československé republiky v roce 1918 a zkoumá úlohu Farského při vzniku Církve československé na rozhraní desátých a dvacátých let minulého století. Poté se soustředí na první roky existence nové církve i její pravoslavné odnože a vykresluje roky její stabilizace. V posledních kapitolách autor líčí pozdní léta Farského života, zachycuje jeho smrt, pohřeb a smuteční rozloučení s ním a celou biografii ukončuje bilančním závěrem. Struktura knihy působí poněkud nevyváženě, protože kapitoly se značně liší svou délkou – zatímco na první kapitolu připadají pouhé dvě strany a na třetí čtyři strany, sedmá kapitola zabírá přes sedmdesát stran, tedy více než třetinu rozsahu knihy! Bylo by proto logičtější kratší tematické celky učinit součástí širě pojatých kapitol, které by autorovi umožnily směřovat nejen do šířky, ale především do hloubky jeho tématu.

Karel Farský pocházel z početné rodiny ze Škodějova, malé vesničky v Podkrkonoší nedaleko Vysokého nad Jizerou. Po absolvování Akademického gymnázia v Praze studoval na Teologické fakultě Karlo-Ferdinandovy univerzity a 29. června 1904 byl v kapitulním chrámu sv. Petra a Pavla na Vyšehradě vysvěcen na kněze. V letech 1906 až 1910 působil jako adjunkt na české teologické fakultě v Praze a v prosinci 1909 získal doktorát z teologie. Po odchodu z fakulty pracoval jako profesor náboženství na I. a později II. reálce v pražských Vršovicích a na Vinohradech. V roce 1914 byl přeložen do Plzně, kde pokračoval ve výuce náboženství na II. reálce. Zde strávil Farský následujících pět let a plně se zapojil do náboženského, kulturního a společenského života ve městě, přičemž si svou odvahou, skromností a národnostním zápalem získal širokou podporu tamních obyvatel. Po vzniku Československa se podílel na aktivitách sdružení kněží Jednota katolického duchovenstva a byl zaměstnán jako úředník ministerstva školství. Na podzim 1919 založil Klub reformních kněží a stal se jeho předsedou. Klub jako radikální křídlo Jednoty katolického duchovenstva v lednu následujícího roku vyhlásil vznik samostatné reformní a národní Církve československé. V roce 1923 se Farský stal jejím západočeským biskupem se sídlem v Praze a o rok později prvním patriarchou. Položil základy nové církve v oblasti věroučné, liturgické, organizační a vzdělávací a navázal ekumenické kontakty se zahraničím. Přestože vyčerpaný a nemocný zemřel ve věku nedožitých sedmačtyřiceti let v Praze, trvale se zapsal nejen do dějin Církve československé,

kde je označován jako otec-zakladatel, ale bezpochyby rovněž do celých českých církevních dějin dvacátého století.

Nejvíce místa (s. 74–146) autor věnuje v samostatné kapitole prvním čtyřem letům budování Církve československé, a zejména takzvané pravoslavné krizi, kdy většina představitelů nové církve v čele s Farským odmítla její orientaci na srbskou pravoslavnou církev a prosadila vytvoření moderní demokratické církve; v důsledku toho biskup Gorazd (Matěj Pavlík) na jaře 1923 rezignoval na svůj úřad a o rok později v červenci oznámil, že vystupuje i z Církve československé. Autor sleduje její dynamický rozvoj od zakladatelského sjezdu v lednu 1920 přes první a druhý sjezd náboženských obcí v lednu a srpnu 1921 a přes spor o užívání kostelů do prvního řádného sjezdu církve v srpnu 1924. Zde se zdánlivě nejvíce vzdaluje osobnosti Karla Farského, když se jeho příběh proměňuje ve vzrušující líčení prvotního kvasu a hledání duchovní orientace Církve československé. Tato kapitola také představuje pomyslný vrchol útlé Chadimovy biografie; zatímco předchozí Farského život do roku 1920 se zde vlastně jeví jako pouhá „příprava“ na definitivní rozluky s katolickou církví a Římem, k níž tehdy došlo, jeho pozdější život vyznívá jako pomyslný epilog této mimořádné události a osobního výkonu.

Lze se ovšem domnívat, že Karel Farský jako kněz a teolog byl značně složitější, dynamičtější a zajímavější osobností, než jak ho autor ve své biografii představil. Poměrně stručně vylíčený příběh, s nedostatečným rozбором Farského teologických spisů, je postaven především na jeho korespondenci a na sekundární literatuře, jež zahrnuje hlavně monografie, méně pak odborné studie. Mnohá témata patriarchova života však Martin Chadima přešel bez větší pozornosti a hlubší analýzy, přestože by si je zasloužila. Platí to nejen pro Farského vztah ke katolické moderně, jeho působení na teologické fakultě, široké veřejné aktivity v Plzni, angažmá v národnědemokratické straně a možné konotace přátelství s Karlem Kramářem, význam Farského pastorační cesty do Spojených států nebo překvapivou pasivitu prezidenta Tomáše Garrigua Masaryka ve vztahu k nové církvi, ale nedostatečně objasněny jsou rovněž samotné kořeny Farského odklonu od katolické církve a příčiny jeho radikalizace směrem k založení Církve československé.

Značné množství textových nedostatků a chyb svědčí také o nedbalé redakční práci. Čtenář se tak musí smířit s občasným opakováním již řečeného, nepřehlednou datací událostí (někdy chybí jejich jasné vročení, měsíce jsou psány číslicí i slovem), nejednotným i nesprávným přepisem jmen (někdy jsou uváděna pouze příjmení, jindy i křestní jména, při četbě vadí nestandardní biografické údaje, nesystematické uvádění akademických titulů, chyby v transkripci cizích jmen), s neodůvodněným kolísáním mezi přítomným a minulým časem, vkládáním dlouhých citací z pramenů, často bez jejich adekvátního uvození či potřebné interpretace, nebo s elementárními gramatickými chybami.

Neméně zásadní jsou však i historická pochybení, kterých se autor v textu ve značném množství dopouští. Tak například Československá republika byla vyhlášena v listopadu 1918, nikoliv už v říjnu (s. 43), Antonín Cyril Stojan byl arcibiskup, nikoliv biskup (s. 44), Andrej Hlinka byl kněz a politik, nikoliv katolický intelektuál (s. 46), Clemente Micara zastával v roce 1919 funkci pověřence Svatého

stolce pro náboženské otázky u československého episkopátu, nikoliv apoštolského nuncia (s. 58), Mariánský sloup v Praze byl stržen 3. listopadu 1918, nikoliv 8. listopadu 1919 (s. 61), Kamil Krofta byl vyslancem u Svatého stolce, nikoliv velvyslancem v Římě (s. 65), papež Benedikt XV. byl spíše obětí antimodernismu než jeho strůjcem (s. 124), Vatikán s Československem v létě 1925 diplomatické styky nepřerušil a spor nevyústil v úplnou diplomatickou roztržku, jak tvrdí autor (s. 150), Karel Farský do Spojených států v roce 1925 odcestoval lodí, nikoliv letadlem (s. 153), cesty do USA v létě 1927 se zúčastnil rovněž královéhradecký biskup Karel Kašpar, což autor neuvádí (s. 154), a ve výčtu by se dalo pokračovat. Slabinou je současně nedůsledné ukotvení Karla Farského v dosavadní historiografii. Autor pracuje pouze s jedním fondem archivu Církve československé a s vydanými monografiemi, odborných studií si až na výjimky nevšímá. K zacelení značných trhlin ve svém zpracování a k širšímu podání Farského života a díla přitom mohl využít nejen klíčové časopisecké studie Pavla Marka, Jaroslava Hrdličky, Jana Blahoslava Láška, Tomáše Butty či Marka Šmída, ale především dobový tisk a další relevantní archivní fondy (přinejmenším materiály Národního archivu, Archivu Ministerstva zahraničních věcí ČR a regionálních archivů v těch místech, kde Farský vyrůstal, tvořil a působil).

Třebaže se již za života Karla Farského ozývaly v Církvi československé i odstředivé hlasy, autor si jich příliš nevšímá, aby vykreslil již předem uvažovaný pozitivní obraz jejího prvního patriarchy. Zcela jednoznačně se proto u jeho práce dá mluvit o hagiografii či apologii, které chybí nadhled a kritické uchopení. Domnívám se, že by si dramatický život zakladatele Československé církve zasloužil daleko podrobnější, přesnější a vyváženější studii, jež by jeho činnost jednak vhodně zasadila do reformního církevního proudu po roce 1918, jednak kriticky refleктоvala a zhodnotila nejnovější literaturu týkající se této výrazné osobnosti. Oněch předložených dvě stě stránek s povšechným uzavřením Farského života v roce 1927 k tomu může posloužit jen jako předběžný náčrt.

Recenze

Odsunuté archivy, zničené knihy

Mikuláš Čtvrtník

LOWRY, James (ed.): *Displaced Archives*. London – New York, Routledge 2017, 227 stran, ISBN 978-1-4724-7069-0;

BÁEZ, Fernando: *Obecné dějiny ničení knih: Od sumerských tabulek po digitální éru*. Ze španělského originálu přeložili Daniel Nemrava, Pavlína Švandová a Radim Zámec. Brno, Host 2012, 597 stran, ISBN 978-80-7294-697-6.

Následující recenze představuje dvě knihy do určité míry příbuzné svým tématem, nicméně spíše odlišné způsobem zpracování. Obě se věnují, byť každá v jiném smyslu, destruktivnímu či manipulativnímu zacházení s historickým a kulturním dědictvím minulosti – totiž podobám restrikce v přístupu k písemnému materiálu jako médiu jistých informací a hodnot. Recenze se primárně zaměřuje na publikaci nesrovnatelně méně známou, která se týká oblasti archivnictví a pojednává o politicky motivovaných transferech a zčásti též destrukci „citlivých“ historických dokumentů ve dvacátém století, převážně z bývalých evropských koloniálních držav do jejich metropolí. Druhá publikace – bestseller přeložený dle údajů nakladatele do sedmnácti jazyků a zveřejněný ve více než třiceti vydáních – popisuje nejrůznější případy a způsoby ničení písemnosti v lidské historii a představuje zde možný (a jak se domnívám, i účelný) komparativní rámec.

Kolektivní monografie *Přemístěné archivy* se věnuje archiváliím, které byly z politických důvodů „přemístěny“ či „odsunuty“ z místa jejich původního vzniku jinam a často přitom byly zneprístupněny, či dokonce vystaveny zkáze. Editor James Lowry

užil v názvu knihy záměrně sousloví *displaced archives*, aby se tak pokud možno vyhnul nepřesným nebo zavádějícím termínům, jako „vysídlené archivy“ (*expatriate archives*) nebo „archivní pohledávky“ či „nároky“ (*archival claims*), a neevokoval jimi hned nelegální archivní loupež. „Přemístěním“ (*displacement*) se zde rozumějí takové „přesuny, které nejsou prokazatelně nedovolenými loupežemi, nýbrž jsou určitým způsobem legitimizované nebo hájitelné na principu, že byly přemístěny samotnými státy, režimy nebo exilovými skupinami spíše než jednotlivci“ (s. 4). Tak, či onak, kniha především zamýšlí vyprávět historické příběhy určitých souborů archiválií, nikoliv lidí, států, měst, kultur, zvyků, myšlenek a dalších historických aktérů. Jinými slovy, historickými aktéry se tu stávají samotné archivní prameny, a v tomto směru se dílo řadí mezi poměrně vzácné autorské počiny.

Téma migrace archiválií začalo být obecně více diskutováno v zahraniční historiografii v posledních přibližně deseti letech, zejména v souvislosti s analýzami konce koloniálních panství, a dostává se mu zájmu vedle historiků a archivářů i ze strany žurnalistiky. České společnosti s ohledem na absenci vlastních koloniálních držav (a mimo jiné také díky relativně hladkému průběhu poslední archivní rozluky po rozpadu Československa roku 1993) se toto téma přirozeně tolik nedotýká. Naopak pro společnosti, které prošly periodou koloniální supremacie a poté dospěly do fáze, kdy jsou připraveny vyrovnat se i s temnějšími stránkami svých koloniálních dějin, představuje reflexe restriktivního zacházení s archiváliemi, které jsou s nimi spjaty, důležitou součást potýkání s vlastní minulostí. Velmi dobrým příkladem takového vyrovnávání je například nedávno vydaná kniha britské historičky Jordanny Bailkinové, jejíž název by se dal přeložit jako *Posmrtný život impéria* a v níž se zabývá proměnou britské společnosti v padesátých a šedesátých letech

minulého století v souvislosti s koncem britského koloniálního panství.¹ Osudům koloniálních archiválií se Bailkinová věnuje rovněž v dalších svých textech. Zmíňme alespoň jeden moment, když s odkazem na Michaela W. Tucka and Johna A. Rowa uvádí případ, kdy na konci své koloniální nadvlády v Ugandě, těsně před stažením z území, Britové utopili v jezeře Victoria tři land rovery napěchované utajovanými dokumenty.² Přitom zde Bailkinová nedodává jednu velmi příznačnou a charakteristickou informaci pro celé téma „přemístování archiválií“: údaje o události se opírají pouze o ústní svědectví, v tomto případě pracovníka archivu v Entebbe jménem Martin Sebugwawo.³ Bohužel nedostatek přímých listinných dokladů je obvyklým průvodním jevem takovýchto událostí.

Tématu záměrných transferů archiválií v nedávné britské historii se dotýká také čerstvě vydaná kniha známého britského investigativního novináře Iana Cobaina *Zloději dějin*, a jak již název napovídá, autor neváhá volit ostřejší výrazy, než je spíše neutrálně laděné „přemístění“.⁴ Přestože prvotním námětem knihy nejsou samotné přesuny archiválií odehrávající se na hranici legality či „migrované archiválie“ (užijeme-li termín zavedený britským ministerstvem zahraničí pro přesouvané archiválie z území bývalých kolonií), autor se jich porůznu dotýká, mimo jiné v souvislosti s koncem koloniální éry.⁵ Archivní fondy a „příběhy“ jejich konstituce (nikoliv však již primárně „přemístování“) a způsobu využívání, zejména ze strany historiků, se staly námětem jiného nedávného knižního počínu, nesoucího titul *Archivní příběhy*.⁶

Recenzovaná publikace se z větší části zaměřuje na archivní dokumenty vytvořené na území bývalých kolonií, přičemž často odkrývá neblahé stránky koloniálních dějin evropských mocností. Text se však neomezuje pouze na ně.

Knihu otevírá úvodní text z pera jejího editora Jamese Lowryho a krásný citát připsaný Léonu de Laborde, který vedl od počátku druhé poloviny 19. století Císařský archiv Napoleona III.: „Knihovna je něco, archiv je někdo. Ono *něco* může být rozdělováno, krájeno, parcelováno v souladu se všemi bibliografickými systémy... Docela jinak se to má s *někým*, kdo žije a dýchá; neroztrhej ho; bylo by příliš kruté připravit jej o hlavu, abys ji uložil do této místnosti, odtrhnout mu ruce a nohy, abys je umístil jinam, a to vše proto, že srdce bije jen tehdy, pokud respektujeme celé tělo.“⁷ (s. 1)

1 BAILKIN, Jordanna: *The Afterlife of Empire*. Berkeley – Los Angeles – London, Global, Area, and International Archive – University of California Press 2012.

2 TÁŽ: Where Did the Empire Go? Archives and Decolonization in Britain. In: *American Historical Review*, roč. 120, č. 3 (červen 2015), s. 884–899, zde s. 888.

3 TUCK, Michael W. – ROWE, John A.: Phoenix from the Ashes: Rediscovery of the Lost Lukiiko Archives. In: *History in Africa*, č. 32 (2005), s. 403–414, zde s. 404, poznámka č. 5.

4 COBAIN, Ian: *The History Thieves*. London, Portobello Books 2016.

5 Srv. *tamtéž*, zejména kapitola „Hřešit diskrétně. Operace Dědictví a krádež koloniální historie“, s. 101–135.

6 BURTON, Antoinette (ed.): *Archive Stories: Facts, Fictions, and the Writing of History*. Durham (North Carolina) – London, Duke University Press 2005.

7 Citováno dle: MOORE, Lara: *Restoring Order: The Ecole des Chartes and the Organization of Archives and Libraries in France, 1820–1870*. Duluth (Minnesota), Litwin Books 2008, s. 220.

Přestože je tento výrok ve vztahu ke knihovnictví nespravedlivě příkrý a v mnohém nesprávný, archiváři se v mysli vynořuje nejzákladnější speciální archivní pravidlo, totiž provenienční princip. Byť bude formulován až později, v citovaném výroku se objevují jeho náznaky. Nelze svévolně nakládat s archivními materiály, pořádat je podle určitých více či méně umělých, třebaže věcných kritérií, nýbrž je třeba udržovat jejich organické, v jistém smyslu původní uspořádání. Vlastní téma knihy, totiž přemísťování archiválií, pak editor vztahuje k tomuto principu. Přestože jej neoznačuje jako provenienční princip, má jej na mysli. A tak zatímco historiky budou na knize zajímat především dějinné osudy některých historických pramenů, archivně orientované zájemce může přednostně upoutat specifický archivní zřetel, kdy migrace dokumentů s sebou obvykle nese frapantní narušení archivního provenienčního principu. Na to původci migrací archivů berou vůbec nejmenší ohled. S důsledky se pak ale musejí vyrovnávat právě archiváři, když konstituují archivní fondy a snaží se restituovat původní uspořádání „roztrhaného archivního těla“.

Po úvodní kapitole z pera Charlese Kecskemétiho „Konfiskace archiválií. Vývoj mezinárodního práva“ (s. 12–20), analyzující změny mezinárodního práva s přesahy do praxe „přemísťování archiválií“, následuje soubor textů pojednaných fakticky jako případové studie konkrétních archivních migrací. Na závěr jsou zařazeny dvě obecněji laděné studie, v nichž se nejprve Anne J. Gillilandová snaží jiným způsobem promýšlet samotný pojem „přemísťovaných archiválií“ a poté Douglas Cox shrnuje cesty, jimiž lze dnes řešit problém migrujících archiválií.

Velkou část díla, jak již bylo řečeno, tvoří reflexe případů „vysídlení archiválií“ z území bývalých kolonií ke konci koloniální éry. Spadá sem například stať „Skrývání koloniální minulosti? Srovnání evropských archivních politik“ (s. 74–85) z pera Vincenta Hiribarrena, která porovnává různé přístupy evropských mocností při přemísťování koloniálních archiválií a všímá si také toho, jak se vyvíjela jejich (ne)přístupnost ve druhé polovině dvacátého století. Migrace archiválií v souvislosti s koncem koloniální vlády byla běžným fenoménem. Jeden ze zřejmých důvodů spočíval v tom, že bývalé koloniální mocnosti obvykle neměly zájem na odkrývání temných stránek svého panství, o nichž právě tyto archiválie mohly (a dodnes mohou) dobře svědčit. Text staví kvůli nedostatku písemných pramenů primárně na rozhovorech s archiváři, historiky a žurnalisty.

Detailněji jsou některé případy migrace archiválií z bývalých koloniálních říší popsány v dalších kapitolách recenzované knihy. Tak například Todd Shepard ve studii „Utváření nezávislosti a stvrzování modernity v archivních fondech z období dekolonizace: Alžírsko-francouzský ‘spor’ mezi postdekolonizační Francií a Alžírskem, 1962–2015“ (s. 21–40) sleduje osudy alžírských koloniálních archiválií v období, kdy se již zřetelně schylovalo ke konci francouzské nadvlády nad Alžírskem, a posléze spory o ně mezi Alžírskem a Francií. Jiné texty se zabývají osudy souborů archiválií migrujících například z bývalých britských kolonií do Spojeného království nebo z Indonésie do Nizozemí. Kvalitní stať jednoho z nejvýznamnějších rakouských archivářů, bývalého ředitele rakouského Domácího, dvorního a státního archivu (*Haus-, Hof- und Staatsarchiv*) Leopolda Auera „Přemísťené archivy jako důsledek válečných konfliktů“ (s. 114–129) nabízí také průhledy do starších

dějin „přesídlování“ i násilného „vyhánění“ archivních pramenů. Známá badatelka a znalkyně ruských archivů Patricia Kennedy Grimstedová přináší velmi dobrou a výborně pramenně založenou studii o tentokrát již vyslovených krádežích archiválií, kterých se dopouštěl Sovětský svaz během druhé světové války na obsazených územích, a o jejich (ne)navracení („Přemístěné archivy z Evropy v Ruské federaci“, s. 130–157).⁸ Příkladá k ní rovněž publikované soupisy těchto pramenů a archivní průvodce a inventáře, které část z nich pokrývají.

Podívejme se nakonec na dvě obecnější studie následující po případových textech. Renomovaná americká badatelka v oboru archivní vědy a správy dokumentů Anne J. Gillilandová se ukazuje ve svém zamyšlení „Vytváření sítí dokumentů v jejich diaspoře: Nová konceptualizace ‘přemístěných archivů’ v postnacionálním světě“ (s. 180–195) jako hlasatelka ryzího postmoderního přístupu v archivnictví. Hájí zde tezi, že v současném „postnacionálním diskurzu“ se vlastně již přechází představa, že stojíme před archiváliemi, které mají zřetelný vztah k určitému suverénnímu státu. Podle autorky je třeba opustit myšlení v kategoriích národa a státu, které již vyšlo z módy, a podle toho proměnit i celkové pojetí „přemístěných archiválií“. Nemáme je chápat už jako fyzické entity, nýbrž spíše jako koncepty, které mají určité své vlastnosti, překračují hranice národních států či institucí, a navíc mohou být v jednadvacátém století snadno reprodukovány, digitalizovány a v důsledku toho také velmi rozličně reprezentovány a interpretovány v odlišných kulturních, národních, politických a dalších kontextech (s. 180). Gillilandová vyzývá, abychom se raději smířili s realitou, že archiválie putují, ocitají se v „diasporách“, že se zde realizuje celá řada zájmů a perspektiv. Měli bychom se tedy spíše soustředit na porozumění této realitě namísto toho, abychom se snažili měnit vlastnictví archiválií a bránit jejich fyzické migraci.

Douglas Cox jako autor studie „Revize práva a politiky kompromisu“ (s. 196–214), uzavírající celou knihu, se pokouší shrnout hlavní poznatky z předcházejících statí a analyzovat způsoby, jak lze v dnešní době řešit spory mezi státy o „přemístěné archiválie“, respektive jak se stavět k otázkám umístění a přináležitosti archiválií ve sporných případech do budoucna. Budou státy volit cestu sdíleného kulturního dědictví, nebo se vydají směrem k archivnímu a kulturnímu internacionalismu? Je reálné hromadně reprodukovat a digitalizovat široké dokumentární celky a takto dosáhnout toho, aby byly pramenně saturovány všechny strany činící si nárok

8 Na téma sovětských archivů publikuje tato autorka již od počátku 70. let (srv. GRIMSTED, Patricia Kennedy: *Archives in the Soviet Union: Their Organization and the Problem of Access*. In: *American Archivist*, roč. 34, č. 1 (leden 1971), s. 27–41). Referovala o nezákonném ničení archiválií v sovětských archivech a protestech ruských disidentů v 80. letech (TÁŽ: *Glasnost' in the Archives? Recent Developments on the Soviet Archival Scene*. In: *Tamtéž*, roč. 52, č. 2 (jaro 1989), s. 214–236). Zásadní byly její soupisy archivů a archivních fondů na území tehdejšího Sovětského svazu vydávané od počátku 70. let (*Archives and manuscript repositories in the USSR*). Ve vydávání průvodců po fondech ruských archivů pokračovala i po rozpadu SSSR (TÁŽ (ed.): *Archives of Russia: a Directory and Bibliographic Guide to Holdings in Moscow and St. Petersburg*, 2 sv. Armonk (NewYork), M. E. Sharpe 2000).

na sporné archivní celky? Hned na počátku americké invaze do Iráku v roce 2003 John Carlin z pozice tehdejšího ředitele Národního archivu ve Washingtonu žádal ministra obrany Donalda Rumsfelda, aby zabavené dokumenty nebyly prohlášeny za vlastnictví Spojených států, nýbrž aby se s nimi zacházelo jako s vlastnictvím příští irácké vlády, a aby Američané převzali pouze skeny či kopie materiálů nezbytných pro budoucí vojenské, zpravodajské a podobné využití (s. 210). Přestože doposud nebyl rozřešen status těchto dokumentů, autor se táže, zda by se podobný přístup nemohl stát precedencí do budoucna, jak řešit vlastnictví archiválií.

Obecné dějiny ničení knih náleží mezi díla, která na jedné straně udivují množstvím shromážděných dat a informací, na druhé straně však vyvolávají neodbytný dojem, že jim cosi důležitého schází a – můžeme-li vyjádřit i subjektivní pocit – někdy i čímsi iritujícím. Co je důvodem, že imponující objem, suma poznatků i ambice autora knihy o ničení knih přeci jen nezastíní tento rušivý dojem?

Téma ničení knih a spolu s nimi i dalších kulturních statků se stalo celoživotním zájmem venezuelského autora Fernanda Báeze, pohybujícího se ve vodách odborné i krásné literatury. Báez se narodil v roce 1963, vystudoval knihovnictví a působí na Andské univerzitě ve venezuelské Méridě. Publikuje především ve španělsky mluvících zemích, celosvětovou proslulost si vydobyl právě *Obecnými dějinami ničení knih*.⁹ Ke svému nejvlastnějšímu tématu se dostal přes řadu filozofujících esejů, mezi nimiž svým názvem zaujmou *Poslední dny Martina Heideggera*, a vstoupil na toto pole *Dějiny antické knihovny v Alexandrii*, za které obdržel cenu pro nejlepší knižní esej barcelonského nakladatelství Destino.¹⁰ Na základě osobní zkušenosti z pobytu, terénního výzkumu a rozhovorů v Iráku po americké invazi poté publikoval knihu *Kulturní zkáza Iráku: Poválečné svědectví*, která mu vynesla nepřízeň Bushovy administrativy a úřední prohlášení *personou non grata* ve Spojených státech.¹¹ V dalších letech následovaly tituly *Kulturní drancování Latinské Ameriky: Od dobytí po globalizaci a Ztracené krásy světa: Stručné dějiny velkých katastrof civilizace*.¹² Vedle toho se Báez představil jako romanopisec knihou *Překladatel z Cambridge*.¹³

Rozkročení mezi odbornou literaturou a beletrií je znát i na charakteru díla *Obecné dějiny ničení knih*, které – přestože nezapře autorovy ambice na poli krásné literatury – přece jen hodlá setrvat v oboru vědy. Patrně nejvýstižnější je však jeho zařazení do žánru odborného eseje, kam jej vkládá i sám autor. Fernando Báez si zde předsevzal vytvořit syntetické a komplexní pojednání o fenoménu destrukce

9 *Historia universal de la destrucción de libros: De las tabillas sumerias a la guerra de Irak*. 2. vydání Barcelona, Destino 2004 (1. vydání 2003).

10 *Los últimos días de Martin Heidegger* (2003); *Historia de la Antigua Biblioteca de Alejandría*. Barcelona, Destino (?) 2003. Informace o vydáních Báezových publikací na internetu nejsou vždy jednoznačné nebo dohledatelné.

11 *La destrucción cultural de Iraq: Un testimonio posguerra*. Madrid, Fórcola 2004.

12 *El saqueo cultural de América Latina: De la Conquista a la globalización*. Buenos Aires, Debate 2007; *Las maravillas perdidas del mundo: Breve historia de las grandes catástrofes de la civilización*. Barcelona, Océano 2010.

13 *El Traductor de Cambridge*. Madrid, Lengua de Trapo 2005.

písemných záznamů od jejich nejstarších počátků až do naší současnosti a s geografickým záběrem rozepínajícím se po celé Zeměkouli. Přednostně se zabývá destrukcí knih, zkázy písemnosti neknižního charakteru a případně dalších kulturních statků se dotýká spíš okrajově a v souvislosti s osudy knih.

Autora nezajímá jen samotná fyzická likvidace písemných pramenů, sleduje přitom rovněž záměry, které k ní vedly. Ničitelům jde obvykle v první řadě o to vymazat určitý segment paměti a spolu s tím „jeden z pilířů identity člověka a společnosti“ (s. 34), jak se píše v úvodu, jenž je myšlenkově nejpodnětnější částí celé práce. Autor především vykresluje přepestrou fresku antiliterárních „hanebností“ (s. 39) a „pohrom“ (s. 499) – tedy nejrozmanitějších způsobů a nástrojů sloužících k destrukci textů v nejrůznějších dobách a zemích. *Obecné dějiny ničení knih* jsou ale záslužné také tím, že nepostihují pouze případy zkázy, nýbrž také proces vzniku knih a jejich uchovávání. V tomto směru dílo patří také do knihovnické literatury a v nemalé míře se dá číst jako dějiny knihoven; tvůrce zde nezapře svou profesní specializaci.

V ambici sumárně obsáhnout extrémně široký fenomén a zachytit přitom co možná nejvíce jednotlivých případů se však skrývá úskalí celého projektu. Venezuelský spisovatel se bohužel neubrání svodu nadmíru dokládat a ilustrovat. Není náhodou, že sám na více místech opatřuje své pojednání epitetem „kroniky“. Touha po vyčerpávajícím „empirismu příkladů“ má mnohdy opačný efekt, než asi autor zamýšlel, když se z přehledky nekončících obrazů zkázy bez hlubší reflexe dostavuje únava a ztráta pozornosti – přestože autorovi slouží barvitý a čtivý jazyk. V množství případů destrukce se utápějí autorovy teze, analýza, struktura argumentace. Příliš často se vytrácí, proč autor vybírá právě tyto případy, a ne jiné. A nezděka mizí z dohledu i samotný účel líčení, pokud nemá spočívat v prostém shrnutí a popisu událostí, při nichž nehynuli primárně lidé, ale plody jejich ducha. Pokud tímto účelem mělo být kromě jiného systematizovat a analyzovat příčiny takových událostí, jak nasvědčují názvy mnohých kapitol („Mezi požáry, válkami a omyly“, „Hledání čistoty“, „Inkvizice“, „Náboženství, ideologie, sex“, „Období hrůzovlád“, „Terorismus a elektronická válka“ atd.), a zejména úvod práce, pak autorský záměr zůstal nenaplněn. Samotné dokládání různých kategorií důvodů k ničení knih jednotlivými exemplary je přitom leckdy pochybné. Například kapitola „Terorismus a elektronická válka“ (s. 502–509) je z velké části zasvěcena útoku na Světové obchodní centrum v New Yorku s odůvodněním, že při požáru a zřícení budov bylo zničeno rovněž velké množství knih (s. 503 n.). Kritický nedostatek analytického přístupu se příznačně zrcadlí v absenci jakéhokoli závěru práce. Kniha vyznívá do ztracena posledně jmenovanou kapitolou a působí dojmem – pokud by čtenáře neupozornilo závěrečné poděkování a soupis použitých pramenů a literatury – jako kdyby zůstala nedopsána.

Obecné dějiny ničení knih se vyznačují ještě jedním neblahým rysem, který je rovněž typický pro velkou část soudobé produkce humanitních oborů, totiž velmi nápadnou snahou o popularizaci, hraničící někdy až s bulvarizací, na úkor seriózního, byť přirozeně méně atraktivního podání. Stejně jako v případě žurnalistiky i v historiografii platí, že autor by neměl pouze zrcadlit charakter poptávky svých

čtenářů a v tomto smyslu se jim podřizovat, nýbrž měl by ji současně utvářet a tříbit jejich vkus. Pokud Báez zamýšlel oslovit laického čtenáře líčením pestré palety příběhů, a současně předložit vědecké dílo, vybavené sekundárními informacemi a opatřené příslušným odborným aparátem, obojí se mu skloubit nepodařilo. Mnohá fakta uváděná v textu postrádají přesné odkazy na zdroje a poutavosti bylo dosaženo na úkor ověřitelnosti informací, a tedy i možnosti dále rozvíjet bádání v tomto směru.

Po formální stránce jsou obě recenzované knihy vcelku dobře připraveny. V *Přemístěných archivech* každou kapitolu doprovázejí poznámky pod čarou a bibliografický soupis, na konci svazku je k dispozici společný jmenný a věcný rejstřík. *Obecné dějiny ničení knih* jsou vybaveny jmenným rejstříkem a soupisem pramenů a literatury. Nevýhodou je, že v poznámkách pod čarou není u opakovaných citací uveden odkaz na první výskyt a neplatí pokaždé ani propojení na závěrečný soupis literatury a pramenů. Pátrat po první citaci v takto rozsáhlém textu je potom jako hledat jehlu v kupce sena.

Kniha *Přemístěné archivy* přináší z velké části původní výsledky výzkumu. Její klad však spočívá hlavně v tom, že autoři pojali transfery archiválií jako své hlavní téma, které se snaží komplexně rozebrat, včetně právní roviny problému i obecnějšího filozofického zamýšlení nad různými možnostmi, jak migrujícím archiváliím porozumět. Velkou předností je, že se autorům podařilo prozkoumat hraniční téma, které se sice bytostně vztahuje k doméně archivnictví, ovšem překračuje ji směrem k historické vědě, právní teorii i dalším oblastem. Neomezili se přitom na úzce odbornou perspektivu a podařilo se jim udržet celistvost obsahu knihy, což není tak samozřejmé. Například nejnovější německá archivní příručka, koncipovaná s podobným záměrem, ve výsledku naprosto pozbyla konzistence a tvoří nesourodý slepenec textů, od několika archivně úzce specializovaných studií k filozofickým úvahám nebo mediálními teoriím z pera autorů, kteří nevědí o archivnictví fakticky nic.¹⁴

Přemístěné archivy nejsou co do kvanta informací vyčerpávajícím počinem, jak o to usiluje Báezovo pojednání. V tom spočívá i určitý hendikep knihy, sestávající v podstatě ze souboru případových studií, její ambicí však nebylo podat souhrnnou „zprávu o přemístěných archiváliích“. Zato může dobře sloužit pro otevření relativně nové a velmi svébytné výzkumné tematiky v oboru historických věd a archivnictví, náročné zejména s ohledem na scházějící nebo pro badatele zvenčí velmi obtížně přístupné prameny.

Vypovídající je zde přitom právě srovnání s *Obecnými dějinami ničení knih*. Báezovo dílo je nesporně monumentální počín, který vyniká primárně kvantitativní sumarizací situací, kdy v dějinách docházelo k ničení knih – ať již jednotlivých děl, nebo rozsáhlých souborů literárních textů – v režii státu, církvi či jiných organizací, ale také k jejich nezáměrnému zániku, způsobenému například přírodními

14 LEPPER, Marcel – RAULFF, Ulrich (ed.): *Handbuch Archiv: Geschichte, Aufgaben, Perspektiven*. Stuttgart, J. B. Metzler 2016.

katastrofami. Knize ale chybí, jak bylo výše naznačeno, hlubší reflexe a kvalitativní analýza. Vyjádřeno slovy Henriho Berra, máme před sebou syntézu spíše odbornickou (*synthèse érudite*) než vědeckou (*synthèse scientifique*).¹⁵ Báez provádí – s výjimkou úvodu ke své práci – především kvantitativní shrnutí faktů, nikoliv ale výklad určitého fenoménu v jeho komplexní podmíněnosti, jak to požaduje Berr (a po něm například český historik Bedřich Mendl).¹⁶ A v tom také spočívá největší hendikep Báezovy světoznámé knihy oproti mnohem skromnější a méně proslulé „kolektivní monografii“ o přemístěných archivech.

Ze srovnání obou knih, které lze společně doporučit k přečtení, vystupují zřetelně silné a slabé stránky odlišně modelované syntézy. Báezovo dílo je psáno živým a volnějším esejistickým jazykem, blízkým nejednou krásné literatuře. Usiluje o co největší úplnost, jeho metoda je ovšem převážně enumerativní na úkor potřebné analýzy. Publikace *Přemístěné archivy* neupoutá tolik jazykem a zpracovává danou problematiku výběrově, s ohledem na disponibilní autory a jejich tematický záběr. Namísto šířky však jde do analytické hloubky, celkově předkládá poznatky v kontextu a podržuje si poměrně sevřený tvar. Navíc se jí daří specifickou problematiku na pomezí archivnictví a historiografie sdělovat přístupně laickému publiku, aniž by tím pozbyla svých odborných kvalit, což se o Báezově knize v pohledu na ničení písemnosti vždy říci nedá. Českého zájemce však může odradit aktuální cena, která činí v přepočtu téměř 2500 Kč.

15 BERR, Henri: *La synthèse en histoire: Essai critique et théorique*. Paris, Félix Alcan 1911.

16 Mendl takto v duchu Berrovy vědecké syntézy mimo jiné upozorňuje, že synteticky lze pojednat i jednotlivý fenomén, jenž však v rámci takové syntézy „není studován proto, aby právě ten zjev byl poznán, nýbrž aby byl vyložen, aby byly poznány ony síly, které jej způsobily“ (MENDL, Bedřich: *Nové proudy v hospodářském a sociálním dějepise*. In: *Sborník přednášek proslavených na prvním sjezdu čsl. profesorů filosofie, filologie a historie v Praze 3.–7. dubna 1929*. Praha, Stálý přípravný výbor sjezdový 1929, s. 424–433, zde s. 425).

Anotace

COLOTKA, Peter: *Vo víre času*. Praha, D + Gallery 2015, 320 s., ISBN 978-80-902934-5-8; COLOTKA, Peter: *S oštiepkami do Povstania*. Praha, D + Gallery 2017, 203 s., ISBN 978-80-902934-2-7.

Politici, kteří působili ve vrcholných stranických a státních funkcích za tzv. normalizace, nezanechali mnoho významných memoárových textů. Je tomu tak z různých důvodů – někteří se po roce 1989 cítili být ostrakizováni či vyčerpali síly veřejnou obhajobou v době, kdy proti nim byla vedena soudní řízení (např. HOFFMANN, Karel: *Obžalován z vlastizrady*. Říčany u Prahy, Orego 2009, 2. vydání), další se nevěnovali psaní vzpomínek ze zdravotních důvodů nebo prostě neměli na psaní pamětí kapacitu. Jiným, kteří by mohli napsat kvalitní texty, se zřejmě příliš vzpomínat nechce (např. Jan Fojtík publikoval jen krátký, pouze zčásti memoárově laděný text pod názvem *Osudy socialismu*. Říčany u Prahy, Orego 1999). A tak kromě neautorizovaných (Vasil Biľak) či jinými osobami zprostředkovaných vzpomínek (Gustáv Husák, Evžen Erban) vzniklo jen několik obsažných knih pamětí, jež však někteří čtenáři mohli číst s pocitem, že snad mohlo být řečeno

více (např. Lubomír Štrougal, Miloš Jakeš, Bohuslav Chňoupek). Volba témat pamětí je ale výsostným právem jejich autorů.

Profesor JUDr. Peter Colotka, CSc. (narozen 1925) vstoupil do povědomí především jako dlouho úřadující slovenský premiér (1969–1988). V době jeho vlády Slovensko dosáhlo v řadě ekonomických a sociálních ukazatelů pozoruhodných výsledků a v českých zemích se říkalo, že i jeho zásluhou nedošlo na Slovensku za „normalizace“ k masivnějším represím. Dodejme, že Colotka nabyl studiem i dalšími zkušenostmi velmi solidního právního vzdělání, které zúročil při pedagogické činnosti, ve funkci člena Mezinárodního soudního dvora v Haagu, při přípravě politických rehabilitací a při ustavení československé federace.

Ve dvou knihách vzpomínek, vydaných v Praze s dvouletým odstupem, Colotka provází svým životem od dětství a mládí, jež mimochodem popisuje plasticky a s humorem. To se týká i vzpomínky na epizodní účinkování ve Slovenském národním povstání (*S oštiepkami do Povstania*, s. 73 n.; českému čtenáři patří vysvětlení, že oštiepok – česky „oštěpek“ – je tradiční slovenský či valašský výrobek z ovčího syra, jímž byli tradičně obdarováváni rukující vojáci).

Do komunistické strany vstoupil Colotka v roce 1946 pod vlivem básníka Laca Novomeského – prý v tu chvíli poněkud „lehkovážně“. Ve straně prožil i „roky úzkosti“, ale svého rozhodnutí nelituje, neboť členství v KSČ mu dalo možnost řešit „náročné otázky rozvoja krajiny a osudov lidí“, s nimiž se cítil spjat (*Vo víre času*, s. 51).

Paměti popisují Colotkova střetávání s řadou politiků, o nichž uvádí občas i postřehy osobního charakteru. Jedná se o špičkové činitele komunistického režimu, jako byli Antonín Novotný, Alexander Dubček, Oldřich Černík, Jozef Lenárt, Gustáv Husák (k němu zvláště *S oštiepkami do Povstania*, s. 124 n.), Lubomír Štrougal či Miroslav Válek. Colotka přitom zdůrazňuje svou distanci od představitelů „dogmatického“ křídla „normalizačního“ vedení KSČ. Vzpomíná také na kontakty se slovenskými umělci, například na dnes téměř zapomenutého Thea H. Florina, spolupracovníka Vladimíra Clementise. Neopřekvapí, že na udržování dobrých vztahů s vlivným politikem Colotkou dbal pravidelnými návštěvami zpěvák Karel Gott a jeho spolupracovníci. Někoho udiví Colotkovo celoživotní setkávání s farářem Viktorem Trstenským, jeho katechetou na dolnokubinském gymnáziu a pozdějším politickým vězněm. Ten později napomohl úspěšným jednáním s Vatikánem, jež v roce 1977 vyústila ve zřízení samostatné slovenské církevní provincie (*tamtéž*, s. 61 n.). Význam této události si většinou Češi neuvědomují.

Přínosný je popis Colotkovy snahy o posílení slovenských národních orgánů, především Slovenské národní rady. Tato snaha přivedla konflikt s prezidentem a prvním stranickým tajemníkem Novotným na březnovém zasedání ÚV KSČ v roce 1967 (*Vo víre času*, s. 118–120), jenž se tehdy odehrál bez zájmu jiných slovenských politiků. Colotka podrobně zachycuje dění po 21. srpnu 1968, kdy se spontánně s Husákem postavil proti

invazi (*Vo víre času*, s. 139), přičemž postupně naslouchal i argumentům kritiků Dubčkovy vedení. Zajímavé je líčení „utajené krize federace“, k níž došlo v letech 1969–1970 pro odpor české vlády k navrhovanému přerozdělování národních zdrojů. Hádky při prvním jednání byla tak prudká, že při ní zkolaboval český premiér Josef Kempný (*Vo víre času*, s. 165; *S oštiepkami do Povstania*, s. 147). Cenu mají drobná svědectví se symbolickou hodnotou, například o tom, jak při návštěvě Bratislavy v dubnu 1987 naznačil Michail Gorbačov příptkem na recepci preferenci (jako Husákovu nástupci) Miloši Jakešovi, jehož Colotka pohrdavě označuje za „dlouholetého kádrového uklízeče“ (*Vo víre času*, s. 262; *S oštiepkami do Povstania*, s. 149).

Doplňkem vzpomínek je podrobný bilanční rozhovor, který Colotka poskytl Pavlu Dinkovi v roce 2015 pro *Literárny týždenník* (*S oštiepkami do Povstania*, s. 138–151), blahopřání řady osobností k jeho 90. narozeninám v roce 2015 a konečně i Colotkovy verše, postupující oběma svazky. Kniha vzpomínek oživuje bohatá fotografická příloha a druhou z nich také ilustrace Noémi Kolčákové-Szakálové. Na obálce obou knih čtenáři najdou podrobný Colotkův biogram.

Jiří Křestan

DANIEL, Ondřej a kol.: *Kultura svépomocí: Ekonomické a politické rozměry v českém subkulturním prostředí pozdního státního socialismu a postsocialismu*. Praha, Filozofická fakulta Univerzity Karlovy 2016, 170 s., ISBN 978-80-7308-706-7.

Heslo *Do It Yourself* (DIY – Udělej si sám) primárně evokuje představu vydělení z oficiálního mainstreamu a konfrontace s ním. Tento rámec je však schopný subkulturní

produkcí aspoň zčásti absorbovat a popkulturní byznys se pak rozvíjí za účasti prvků subkultury, jak k tomu ostatně docházelo i v Československu od konce 80. let. Podle Miroslava Míchely leitmotiv příspěvků v publikaci *Kultura svépomocí* představuje „kultivovanie a prezentovanie inakosti a protestu voči tomu, čo vychádzalo z vládnuceho establishmentu“ (s. 9). Subkulturní identifikace – tedy společně sdílené impulzy, formující vkus a hodnoty lidí – mají podle něho dynamickou podobu. Postoje subkultury k mocenským autoritám se jeví jako ambivalentní, jejich vzájemný vztah se vymyká jednoduché kontrapozici na škále mezi dobrem a zlem. Mnohé aktivity, jež nevznikly původně jako opoziční, se staly významnými symboly kritiky existujícího politického režimu. A naopak, aktivity s výrazným a chtěným protestním potenciálem občas přecházejí do klidného zálivu kulturního mainstreamu a zábavního byznysu. Lze rovněž uvažovat o „dlouhém trvání“ některých jevů z oblasti subkultur, které jsou přítomny i po pádu státního socialismu v podmínkách liberálního tržního kapitalismu. Analýza svépomocné kultury v neposlední řadě nabízí nezvyklý pohled „zdola“. V konceptu populární kultury náleží totiž klíčová role publiku, a z jeho strany nešlo zpravidla v tomto případě o pouhou pasivní recepci produktů (s. 15).

Považuji za přínosné, že v první kapitole popsal Ondřej Daniel postupnou genezi zájmu o populární kulturu. Zárodky kulturních studií spatřuje po právu v marxistickém myšlení, klíčovou pozici pak podle něho v tomto ideovém poli zaujímá teorie kulturní hegemonie Antonia Gramscioho (s. 17). Hlavní proud výzkumu populární kultury Daniel spojuje s Centrem pro současná kulturní studia, jež působilo od roku 1964 při univerzitě v Birminghamu. Důležitou roli při výzkumu subkultur

potom představují metody paměťových studií, umožňující pochopit, že subkulturní identita vzniká v procesu zvnitřnění subjektivní zkušenosti, opírající se o paměť, současně ale ovlivněné nadosobními principy.

Právě využití metodologie a koncepcí paměťových studií převládá ve druhé části knihy, jež si vytkla za cíl popsat dvě výrazné a vzájemně odlišné skupiny české subkultury, které představovali tvůrci a příznivci undergroundu na jedné straně a milovníci rockové hudby na straně druhé. Oba proudy si shodně utvářely autonomní prostor, který posléze umožnil vznik bájných příběhů, legend a mýtů a který v konečném smyslu pak zajistil možnost jejich trvání i ve změnách společenských podmínkách. Třetí kapitola se obrací k politickým aspektům fenoménu DIY. Konkrétně se věnuje citlivému tématu sympatií mládeže k fašismu v éře pozdního státního socialismu a k jeho jednotlivým aspektům a významům. Druhé silné téma třetí kapitoly pak představuje politicky motivovaný aktivismus příznivců *hard-core* punku, zejména ve směru k antiglobalizačním protestům. Čtvrtá kapitola přináší vhledy do ekonomických souvislostí fungování DIY. Konkrétně si všímá fenoménů „kazetového samizdatu“ a hudebních burz a v neposlední řadě i polistopadové snahy komerčního průmyslu využít k obchodním zájmům popularity punkové hudby. Registruje ale i odpor části stoupců punku proti takovému postupu.

Předložená kniha je výsledkem projektu Grantové agentury Univerzity Karlovy v Praze „Navzdory autoritám: Proměny českých a slovenských subkulturních scén 80.–90. let“. Prostředky věnované na tento projekt, umožňující především zapojení mladších, mnohdy teprve začínajících badatelů (vedle Ondřeje Daniela a Miroslava Míchely se na vzniku knihy podíleli Jiří Almer, Jiří Andrs, Adam Havlík, Jonáš Chmátal, Martin

Mejzr, Michael Polák a Ondřej Štěpánek), přinesly zaznamenaníhodné a inspirativní výsledky, korigující některé stereotypy vnímání subkultur v pozdním státním socialismu (např. že šlo primárně o výraz generačního konfliktu nebo o vyhoceně politický výraz antirežimního postoje).

Kniha je vybavena skromným věcným rejstříkem (škoda že jej nenásleduje rejstřík osobní) a stručným anglicky psaným resumé. Vyzdvihnout je nutno podrobný přehled použité odborné literatury (včetně absolventských prací, edic a tiskem vydaných vzpomínek), periodik a fanzinů, rozhovorů, multimediálních výstupů i internetových zdrojů a v neposlední řadě i archivních pramenů. Útlá publikace jistě připoutá pozornost zájemců o soudobé dějiny, zejména badatelů o kulturních a politických dějinách. Archiváři pozorně zaznamenají zejména informaci o Českém a slovenském archivu subkultur, který od roku 2014 aktivně sbírá a digitalizuje popkulturní produkci.

Jiří Křestan

GRIMALDI, Nicolas: *Nelidskost*. (Edice Galileo, sv. 56.) Z francouzského originálu přeložila Helena Beguivinová. Praha, Academia 2013, 125 s., ISBN 978-80-7465-040-6.

„Náš sklon k nelidskosti je tedy původně obsažen v našem sklonu k pohrdání,“ píše v úvodu knižního eseje francouzský filozof a emeritní profesor na pařížské Sorbonně Nicolas Grimaldi (s. 13). A právě samotná podstata nelidského chování a motivy, které k němu vedou, jsou náplní této práce (původní vydání: *L'inhumain*. Paris, Presses Universitaires de France).

Podle autora je nelidskost něčím, co neočekáváme, je to vyhocený stav, který vede

lidi k tomu, aby se chovali nenormálně, iracionálně. Přítom nelidskost je úplně banální a přirozená, je nedílnou součástí lidské společnosti. Základní teze, ze které Grimaldi vychází, je obsažena v křesťanském ponaučení „miluj bližního svého jako sebe samého“. Z něj by mělo logicky vyplývat, že druzí lidé by měli být vnímáni jako živí tvorové se všemi svými klady a zápory, city, emocemi a pohledem na svět kolem sebe. Kde však tato zásada zcela jednoznačně neplatila, bylo prostředí koncentračních táborů, které si Grimaldi vybral jako modelový příklad ke zkoumání projevů nelidskosti. K podložení svých závěrů přitom mimo jiné použil vzpomínky italského spisovatele židovského původu Prima Leviho, který své otřesné zážitky z věznění v několika táborech včetně Osvětlení promítl do své poválečné tvorby. Již v knize *Je-li toto člověk* z roku 1947 si Levi pokládá ústřední otázku, do jaké míry změnil člověka pobyt v koncentračním táboře, zda a jak u něj došlo k proměně samotného jeho lidství, jak poznamenal vztahy mezi jednotlivými vězni a jejich dosavadní návyky. Extrémní situace, kterým byli vězni často vystaveni, vyžadovaly zvláště pevný charakter a vůli, což však mnozí nedokázali. V prostředí neustále přítomné smrti, kde hlavním a téměř jediným cílem bylo přežít, se všechna negativa lidských povah a vztahů projevila naplno. Každodenní strach a boj o holý život měly za následek, že se stíraly sociální rozdíly mezi vězni a vystupovala do popředí instinktivní a pudová stránka jejich osobnosti, bez ohledu na to, zda pocházeli ze zámožné, či chudé rodiny, zda měli základní, či vysokoškolské vzdělání. Zde, v místech továren na smrt, kde jednotlivci byli degradováni na pouhá vězeňská čísla, se projevila jejich skutečná podstata, jejich lidství, ať v kladném, či záporném smyslu.

Nelidskost přitom není podle Grimaldiho něčím, s čím by se člověk narodil, ale je to vlastnost, kterou získává jako příslušník určité společnosti, jež ho formuje a utváří jeho názory. A byl to právě nacistický režim, na němž autor ilustruje své poznatky, který svým vnitřním ustrojením ovlivňoval člověka do takové míry, že se mu nakonec chtě nechtě podrobil a stával se jedním z mnohačetné masy. Její názory, kterými dříve třeba pohrdal, sám přijal za své nebo se jednoduše přizpůsobil; morální hodnoty, které dosud vyznával, odhodil a přihlásil se k hodnotám nového společenství, jehož součástí se stal. Co však žene člověka do situace, aby se choval nelidsky? Je to především strach. Přitom každý člověk je jiný a také ve stejném prostředí se může chovat jinak. Grimaldi dodává, že chování člověka do značné míry závisí na jeho vnitřním ustrojení a na tom, jakou představu si tvoří o druhých. Každý si vytváří svůj obraz lidskosti a na jeho základě se potom chová nelidsky k těm, kteří do tohoto zafixovaného obrazu nezapadají.

Nelidskosti, ale zároveň i dojmavé lítosti, se přitom dopouštějí jak lidé nevzdělaní, tak intelektuálové. Doma citlivý a něžný otec a manžel, ve společnosti sobě rovných však bezcitný vrah, který bez milosti posílal na smrt tisíce nevinných lidí – na takto rozdvojené morálce a vnímání druhých podle autora spočíval režim nacistického Německa, zvláště ve válečných letech. V těchto případech by mohlo platit rčení „chová se jako bestie“: nelidské chování, které mělo za následek zabíjení milionů lidí v plynových komorách a v týlu frontových linií, bylo možné díky tomu, že oběti této mašinerie nebyly považovány za lidské jedince, ale za škodlivý či zbytečný materiál, který je třeba zlikvidovat – jak také často zaznívalo z úst dozorců a velitelů koncentračních táborů při poválečném vyšetřování. Nelid-

ského jednání se nedopouštěli pouze lidé v řídicích funkcích, kteří likvidaci celých skupin obyvatel vymysleli a uvedli do praxe, ale rovněž mnozí „obyčejní“ lidé, kteří tyto nelidské rozkazy sami plnili.

Na druhé straně lidskost chápe Grimaldi především jako schopnost tolerovat rozdílnost, tj. přijmout druhé i s jejich chybami, vnímat je i přes jejich odlišnosti. Respektovat práva jiných totiž znamená milovat je takovým způsobem, jakým milujeme sami sebe. Tím se autor vrací k základní myšlence celé knihy. Byla a je to netolerance vůči druhým z důvodu jejich odlišnosti jazyka, kultury, náboženského vyznání, polického názoru, barvy pleti, co vedlo a vede k jejich vylučování ze společnosti, odsuzování a v nejkrajnějším případě k jejich likvidaci. Dějiny druhé světové války a nacistické vyhlazovací tábory nejvíce nutí k zamyšlení, jak vůbec mohlo k tak hrůzným činům dojít a jací lidé stáli v jejich pozadí či tyto zločiny přímo páchali. Nicolas Grimaldi a jeho pozoruhodný esej v této souvislosti jasně osvětlují, proč je nelidskost v určitých dobách a určitých situacích běžnou součástí lidského života.

Radek Slabotínský

GUBA, Ivan – MACHÁČEK, Michal – SYRNÝ, Marek (ed.): *Ve službách česko-slovenského porozumění-porozumenia: Pocta Vojtovi Čelkovi*. Praha – Banská Bystrica, Česko-slovenské dokumentační středisko, o. p. s. – Fakulta politických vied a medzinárodných vzťahov Univerzity Mateja Bela – Múzeom Slovenského národného povstania 2016, 343 s., ISBN 978-80-906181-0-7.

Bratislavský rodák Vojtech Čelko (1946), někdejší vedoucí Městského muzea v Rumburku a ředitel Domu slovenské kultury v Praze

(tuto funkci zastával v letech 1990–1993), který předtím působil rovněž v Historickém ústavu a v Orientálním ústavu ČSAV a od roku 1994 patřil k budovatelům Ústavu pro soudobé dějiny AV ČR, dlouholetý tajemník české části Česko-slovenské komise historiků, nenáleží k těm historikům, kteří by ohromovali četností a rozsahem svého díla. V nedávno vydaných výběrech z jeho textů *Zo všetkých strán* (Praha, Slovenský literárny klub v ČR 2011, 179 s.) a *Zďaleka a zblízka* (Praha, Slovenský literárny klub v ČR 2014, 292 s.) se ovšem ukázal jeho cit pro skrytá místa a důležité detaily českých a slovenských dějin. Pojímá zjevně své poslání jako službu historickým osobnostem – ale i žijícím historikům. Jeho předností je schopnost spojovat renomované i začínající badatele a adepty historického řemesla. Každý, kdo jej osobně poznal, byl vždy udiven jeho nepředstíraným zájmem o druhé a ochotou pomoci.

V předložené publikaci se podařilo soustředit příspěvky jeho kolegů a přátel. Řada z nich byla v době setkání s Vojtechem Čelkem studenty, jimž nezištně zprostředkoval kontakty na Slovensko, či naopak do českých zemí. Po úvodních slovech Jiřího Kociána a sestavovatelů sborníku je zařazen první blok, jemuž dominují vzpomínky na vzájemnou spolupráci a přátelská setkávání. Charakteristický je hned první příspěvek z pera Viléma Prečana – nenajdeme tu žádnou nabubřelou frázi, žádné efektní heslo. Jde o prostý a výmluvný výčet situací, v nichž Vojtech Čelko (na rozdíl od jiných) lidsky a charakterově obstál. Robert Kvaček stejně nenuceně dospěje k Čelkovým povahovým rysům – vyzdvihne jeho „odbornou smělost“, kterou u něho odhalil již jako u studenta, a přidá „schopnost organizační ... družnost a ochotu aktivně se starat o širší uskupení, nacházet v něm přátelské vazby“ (s. 25). Podobně také Roman Holec zdůrazní Čelkovu

„spolkovitost“ (s. 23) a připomene schopnost tohoto „mistra drobného žánru“ být „aktuální, podnětný, motivující“ (s. 17) i jeho „mysl pro změnu a pestrost života“ (s. 15). A tak se skládají kamínky pestré mozaiky jednoho plodného životního příběhu...

Druhý blok předložené knihy potom přináší studie na různá témata. Obsahují většinou slovenskou problematiku a nejednou věnují pozornost evropským souvislostem dějin českých zemí a Slovenska. Chronologicky pokrývají období od počátku 19. století po současnost. Zazní i témata spojená se slovenskou historiografií a s problematikou slovenského exilu po roce 1948. Symbolicky rovnoměrně jsou zastoupeny příspěvky psané ve slovenštině a v češtině (to ostatně platí i o textech soustředěných v prvním bloku).

Zvláště je třeba ještě upozornit na studii Michala Macháčka, která si všímá zájmu Státní bezpečnosti o Vojtecha Čelka. Je doplněna edicí zápisu o jeho výslechu pracovníky StB ze dne 23. března 1978. Mnoho zajímavých skutečností zpřístupňuje záznam rozhovoru, který v lednu 2016 s Vojtechem Čelkem vedli Michal Macháček a Miroslav Michela. Čelko zde shrnuje své působení s příznačnou skromností: „Dělám takovou drobnou mravenčí práci, jejíž výsledky nejsou vidět.“ (s. 77) Publikace je vybavena bibliografií Čelkových prací, seznamem použitých pramenů a literatury a jmenným rejstříkem. Je rytířským gestem přátel a spolupracovníků, podobných lidsky hřejivých gest se nám ve zvlčelém světě poněkud nedostává.

Jiří Křestan